

ACTA UNIVERSITATIS CAROLINAE

IURIDICA 6

OBSAH

<i>Jiří Jelínek</i> : Aktuální otázky adhezního řízení	5
<i>Marie Zahradníčková</i> : K problematice fakturačních a jim podobných vztahů	31
<i>Miroslav Bělina</i> : Sociální zabezpečení ve Velké Británii	49

СОДЕРЖАНИЕ

<i>Иржи Елинек</i> : Актуальные вопросы возмещения вреда в уголовном судопроизводстве (гражданский иск)	5
<i>Мария Заградничкова</i> : К проблематике фактурных и аналогичных отношений	31
<i>Мирослав Белина</i> : Социальное обеспечение в Великобритании . .	49

INHALT

<i>Jiří Jelínek</i> : Aktuelle Fragen des Adhäsionsverfahrens	5
<i>Marie Zahradníčková</i> : Zur Problematik der Fakturierungs- und diesen ähnlicher Beziehungen	31
<i>Miroslav Bělina</i> : Soziale Fürsorge in Großbritannien	49

5	1. Teil: Aktuelles Fragen des Abwehrsystems
31	2. Teil: Beiträge zur Problematik der Abwehr- und
49	3. Teil: Beiträge zur Problematik der Abwehr- und

5	4. Teil: Beiträge zur Problematik der Abwehr- und
31	5. Teil: Beiträge zur Problematik der Abwehr- und
49	6. Teil: Beiträge zur Problematik der Abwehr- und

5	7. Teil: Beiträge zur Problematik der Abwehr- und
31	8. Teil: Beiträge zur Problematik der Abwehr- und
49	9. Teil: Beiträge zur Problematik der Abwehr- und

JIRÍ JELINEK

AKTUÁLNÍ OTÁZKY ADHEZNÍHO ŘÍZENÍ

I. ÚVODEM

Nauka i praxe trestního práva věnuje v poslední době postavení poškozeného v trestním řízení i rozhodování soudů o náhradě škody způsobené trestným činem soustavnou a soustředěnou pozornost. Svědčí o tom jak publikace monografií,¹⁾ časopiseckých článků,²⁾ bohatá judikatura,³⁾ tak i zhodnocení praxe soudů při rozhodování o náhradě škody v trestním řízení.⁴⁾

Všestranný zájem věnovaný těmto otázkám je pochopitelný, neboť se jedná o problematiku mimořádné závažnosti.

Rozhodnutí soudu v adhezním řízení má význam jednak hospodářský a jednak právněpolitický.

Rozhodnutí soudu o povinnosti obviněného hradit škodu způsobenou trestným činem má předně význam reparační, neboť zajišťuje návratnost hodnot, které unikly z majetkové sféry poškozeného. Pokud je o náhradě škody rozhodováno již v trestním řízení, nemusí poškozený uplatňovat nárok v občanském soudním řízení, případně v jiném příslušném řízení a eventuálně i nést náklady spojené s uplatněním svého nároku. V občanském soudním řízení má navíc poškozený — žalobce povinnost

¹⁾ Například Císařová, D.—Čížková, J.: Poškozený v čs. trestním řízení, AUC Iuridica Monographia, XXXVII, 1982, s. 85. Látal, J.: Poškozený v čs. trestním řízení a rozhodování o náhradě škody v adhezním řízení, příručky ministerstva spravedlnosti ČSR, svazek 44, Praha 1984, s. 245.

²⁾ Například Bárta, B.: Přezkumná povinnost při rozhodování o odvolání poškozeného v adhezním řízení, Socialistická zákonnost, 30, 1982, č. 2, s. 77—82; Látal, J.: K postavení poškozeného a k rozhodování o náhradě škody, Socialistická zákonnost, 30, č. 2, 1982, s. 65—76; Látal, J.: Několik poznámek k pojmům „škoda způsobená trestným činem“ ve smyslu § 43 odst. 2 tr. řádu a „poškozený“ ve smyslu § 43 tr. řádu, Socialistická zákonnost, 33, 1985, č. 2, s. 77—88; Hrachovec, P.: Náhrada škody při úplatkářství, Socialistická zákonnost, 30, 1982, s. 420.

³⁾ Srovnej například rozhodnutí publikovaná ve Sbírce soudních rozhodnutí a stanovisek č. 35, 60, 61, 62/1981, č. 17/1982, č. 1, 7, 28, 30, 31, 53/1983, č. 32/1984 Sb. rozh. tr.

⁴⁾ Například usnesení pléna Nejvyššího soudu ČSR o zhodnocení praxe soudů při rozhodování o náhradě škody v adhezním řízení (Pls 2/79) a kontrolní průzkum o plnění tohoto usnesení (Tpj 106/81).

tvrzení a povinnost důkazní. Naproti tomu v trestním řízení zaručují základní zásady trestního řízení, zejména zásada objektivní pravdy, zásada oficiality a zásada vyhledávací, že povaha a výše škody budou zjišťovány orgány činnými v trestním řízení z úřední povinnosti. Rozhodnutí o nároku poškozeného na náhradu škody je předmětem trestního řízení.

Pro poškozeného je rozhodnutí o náhradě škody judikované v adhezním řízení výhodnější také z časového hlediska. V občanskoprávním, resp. jiném příslušném řízení by totiž bylo možné rozhodnout o náhradě škody až po skončení trestního řízení.

Nelze také pominout okolnost, že pokud poškozeným z trestného činu je socialistická organizace, přispívá rozhodnutí v adhezním řízení k ochraně majetku v socialistickém vlastnictví.

Rozhodnutí v adhezním řízení má dále význam preventivní — je právním prostředkem k předcházení škodám. Současně také významně přispívá k formování právního vědomí občanů. Smyslem úpravy adhezního řízení je mimo jiné vytvořit ve vědomí poškozených pocit jistoty a důvěry v zákonné rozhodnutí, právní řád a státní orgány, které tento řád uskutečňují.

Z uvedeného je zřejmé, že otázky adhezního řízení jsou závažné a zásadní a vyžadují všestranné pozornosti. Z komplexu otázek souvisejících s postavením poškozeného a rozhodováním soudu o náhradě škody v adhezním řízení jsou předmětem pozornosti ty, o kterých je žádoucí uvažovat v souvislosti s připravovanou novelizací trestního práva procesního a zároveň ty, o nichž nejsou vyslovovány jednotné názory v nauce i praxi trestního práva procesního.

Podle povahy věci jsem další část rozdělil do dvou oddílů:

Účast poškozeného v adhezním řízení

Uplatnění nároku na náhradu škody v adhezním řízení

II. ÚČAST POŠKOZENÉHO V ADHEZNÍM ŘÍZENÍ

1. Z hlediska uspokojení poškozeného i splnění účelu adhezního řízení je žádoucí, aby ten, komu byla trestným činem (přechinem) způsobena majetková škoda, mohl vystupovat jako subjekt adhezního řízení ve věcech, kde dochází k náhradě škody, v co nejširším počtu případů.

Podle současné právní úpravy adhezního řízení se poškozený může zúčastnit řízení před každým soudem s výjimkou stanného řízení. Může se zúčastnit, respektive uplatnit svůj nárok na náhradu škody způsobené trestným činem také v řízení o trestných činech náležejících do příslušnosti krajského soudu (vyššího vojenského soudu) jako soudu prvního stupně.

V tomto případě však krajský soud rozhodne o účasti poškozeného podle povahy projednávané věci (§ 44 odst. 2 věta druhá tr. řádu). Z uvedeného vyplývá, že poškozený, který uplatnil nárok na náhradu škody v řízení o trestném činu, o kterém v prvním stupni rozhoduje krajský soud, je oproti poškozenému — subjektu adhezního řízení u okresního soudu — ve zřejmé, avšak neodůvodněné nevýhodě, neboť může v trestním řízení vystupovat pouze tehdy, pokud o jeho účasti krajský soud kladně rozhodne. Tato procesní nevyváženost postavení poškozeného nutí k úvaze, zda ustanovení § 44 odst. 2 věta druhá tr. řádu odpovídá smyslu a cíli adhezního řízení — to jest úspornému a pro poškozeného i urychlenému přisouzení nároku na náhradu škody, nebo zda není žádoucí legislativní úprava rozšiřující účast poškozeného v řízení před krajským soudem rozhodujícím v prvním stupni.

Oprávnění krajského soudu rozhodovat záporně o účasti poškozeného je vykládáno tak, že krajský soud může nepřipustit poškozeného jen z důležitého důvodu, například je-li to nutné v zájmu ochrany státního tajemství nebo vyžaduje-li to zvláštní zájem na urychleném vyřízení věci anebo jde-li o závažnou trestní věc celostátního významu projednávanou před širší veřejností, kde otázka náhrady škody se jeví jako podružná (srov. č. II/1962 Sb. rozh. tr.).

Důvody bránící účasti poškozeného jsou dále shledávány v okolnosti, že poškozeným je zahraniční fyzická nebo právnická osoba. Argumentuje se tím, že případná účast poškozeného by mohla nepříznivě ovlivnit rychlost rozhodování v trestní věci, zejména při obtížném a zdlouhavém doručování písemností do ciziny.⁵⁾ Citovaný důvod však nelze uznat za přesvědčivý, neboť přehlíží okolnost, že v řízení před okresním soudem může zahraniční subjekt vystupovat jako poškozený bez omezení, i když mohou nastat při doručování písemností stejné komplikace jako v řízení před krajským soudem.

Praxe za důležitý důvod bránící účasti poškozeného v řízení před krajským soudem považuje také rychlost a hospodárnost trestního řízení. Tak v materiálu Nejvyššího soudu ČSR Tpj. 116/85 se uvádí, že „krajské soudy nedostatečně využívají ustanovení § 44 odst. 2 tr. řádu o možnosti nepřipustit poškozené zejména ve věcech, v nichž rozhodování o nárocích většího počtu poškozených, zvláště z řad jednotlivých občanů, je zjevně na úkor rychlosti a hospodárnosti trestního řízení“.⁶⁾ Takový názor však opomíjí skutečnost, že v řízení před okresním soudem není účast poško-

⁵⁾ Látal, J.: K postavení poškozeného v trestním řízení a k rozhodování o náhradě škody v adhezním řízení, *Socialistická zákonnost*, 30, č. 2, 1982, s. 75.

⁶⁾ Zpráva o výsledcích průzkumu a zhodnocení práce soudů při rozhodování o trestných o činech proti majetku v socialistickém vlastnictvím podle třetího oddílu druhé hlavy zvláštní části trestního zákona a odpovídajících přečinech — Nejvyšší soud ČSR Tpj 116/85.

zeného omezena, a tedy v adhezním řízení může být rozhodováno o nárocích libovolného počtu poškozených. V konkrétním případě může jejich účast nepříznivě ovlivnit rychlost a hospodárnost řízení před okresním soudem stejně jako větší počet poškozených, o jejichž nárocích se rozhoduje v řízení před krajským soudem.

Z dikce § 44 odst. 2 věta druhá trestního řádu vyplývá, že krajský soud musí vždy o účasti poškozeného v řízení před soudem rozhodnout, ať kladně nebo záporně. Nemá proto oporu v zákoně praxe, podle níž krajský soud rozhodne záporně o účasti poškozeného v řízení, ale ze spisu bývá zřejmé, že přesto se poškozený řízení účastnil a že o nároku bylo rozhodnuto, zpravidla odkazem podle § 229 odst. 1 tr. řádu. V rozporu s trestním řádem je i opomenutí soudu rozhodovat vůbec o účasti poškozeného, případně rozhodnutí soudu, který připustil účast pouze některým poškozeným v řízení, ale ve výroku rozsudku rozhodl ohledně všech poškozených. Pokud oprávnění poškozeného uplatňuje několik subjektů, je nutné, aby krajský soud rozhodl podle povahy věci o účasti všech poškozených. Praxe zná případy, že krajský soud rozhodne kladně pouze o účasti některého z poškozených. Pak je ovšem tímto vlastním rozhodnutím vázán. Vzniká však otázka, zda je možný takový postup v případech, kdy obžalovaní budou solidárně odpovídat různým poškozeným. Může krajský soud rozhodnout kladně pouze o účasti jednoho poškozeného? Domnívám se, že s ohledem na povahu věci by měl v takovém případě připustit všechny poškozené anebo naopak všechny poškozené nepřipustit k účasti v trestním řízení.

Otázku vázanosti krajského soudu vlastním rozhodnutím o účasti poškozeného v trestním řízení řešil Nejvyšší soud ČSR v trestní věci vedené pod spisovou značkou 1 To 10/86. V posuzované věci byli dva obžalovaní stíháni za trestný čin rozkrádání majetku v socialistickém vlastnictví podle § 132 odst. 1 písm. c), odst. 2 písm. b), c) tr. zák. a trestný čin porušování autorského práva podle § 152 tr. zák. Návrh na náhradu škody uplatnil jednak prokurátor v obžalobě a jednak poškozený. Krajský soud v Praze jednající jako soud prvního stupně rozhodl kladně o účasti poškozeného. Oba obžalovaní uznal vinnými žalovanými trestnými činy a o uplatněném nároku na náhradu škody rozhodl tak, že část uplatněného nároku na náhradu škody přiznal poškozenému a o části rozhodl podle § 229 odst. 2 tr. řádu. Rozsudek soudu prvního stupně byl v odvolacím řízení zrušen v celém rozsahu a krajskému soudu bylo uloženo doplnit v určitém směru skutkový stav a poté o věci znovu rozhodnout. Krajský soud v Praze po zahájení hlavního líčení usnesením podle § 44 odst. 2 věta druhá tr. řádu se zřetelem na ustanovení § 206 odst. 3 tr. řádu nepřipustil poškozeného k trestnímu řízení. Ve věci rozhodl tak, že uznal obžalované vinnými zažalovanými trestnými činy. Tento rozsudek byl

napaden odvoláním prokurátora a obou obžalovaných. Ve věci znovu jednal Nejvyšší soud ČSR, který vyslovil názor, že krajský soud pochybil v řízení, které předcházelo napadenému rozsudku tím, že nepřipustil poškozeného k trestnímu řízení. V odůvodnění svého rozhodnutí Nejvyšší soud uvedl, že krajský soud rozhodující o účasti poškozeného podle § 44 odst. 2 tr. řádu je svým rozhodnutím v témže řízení vázán. Nemůže tedy po vrácení věci odvolacím soudem k novému projednání a rozhodnutí své dřívější rozhodnutí o připuštění poškozeného změnit tak, že se poškozený k trestnímu řízení nepřipouští. V posuzovaném případě se jednalo o totéž řízení, krajský soud jednal na podkladě téže obžaloby. Za této situace nemohl proto postupovat tak, že nepřipustil poškozeného k trestnímu řízení, ale správně měl o povinnosti obviněných nahradit škodu rozhodnout, pokud byly splněny ostatní podmínky pro rozhodnutí o náhradě škody. O jiný případ by se však jednalo tehdy, kdyby po zrušení rozsudku byla věc vrácena prokurátorovi k došetření a ve věci byla podána nová obžaloba, protože pak by bylo možné zvolit podle povahy věci postup podle § 44 odst. 2 věta druhá tr. řádu. Nejvyšší soud ČSR proto v této věci napravil pochybení krajského soudu tím, že sám rozhodl o uplatněném nároku na náhradu škody.

Rozhodnutí Nejvyššího soudu ČSR považují za správné. V odůvodnění bych však zdůraznil, že právní názor vyslovený Nejvyšším soudem platí jediné v případě, že se nezměnily podmínky, za kterých krajský soud rozhodoval o účasti poškozeného v prvním hlavním líčení. Důvody, které soud vedly na počátku hlavního líčení k rozhodnutí o účasti poškozeného, se mohou v průběhu soudního řízení měnit. Pokud odvolací soud ruší rozhodnutí soudu prvního stupně v celém rozsahu a přikazuje věc soudu prvního stupně k novému projednání a rozhodnutí, jako tomu bylo v posuzovaném případě, a vyšly najevo okolnosti, které praxe považuje za důvod nepřipuštění poškozeného, není vyloučeno, aby krajský soud na tuto změnu reagoval tím, že rozhodne záporně o účasti poškozeného. Tak tomu v posuzovaném případě nebylo, protože ke změně uvedených podmínek nedošlo, a proto Nejvyšší soud ČSR vyslovil, že krajský soud postupoval nesprávně, pokud poškozeného v novém hlavním líčení nepřipustil.

V praxi se může vyskytnout ještě poněkud jiný případ. Poškozený uplatní nárok na náhradu škody v přípravném řízení. Krajský soud jako soud prvoinstanční poškozeného nepřipustí k hlavnímu líčení. Odvolací soud zruší rozhodnutí soudu prvního stupně a vrátí věc k novému projednání a rozhodnutí. Pokud mezitím odpadnou důvody, pro které poškozený nebyl připuštěn s nárokem na náhradu škody, není podle mého názoru vyloučeno, aby krajský soud změnil původní rozhodnutí o nepřipuštění poškozeného a poškozenému účast v trestním řízení umožnil. Takový po-

stup je možný pouze tehdy, pokud se bude konat celé hlavní líčení znovu.

Množství skutkových situací a různost jejich posouzení mne však vedou k závěru, že platná právní úprava je zbytečně komplikovaná.

2. K otázce účasti poškozeného v řízení před krajským soudem, rozhodujícím v prvním stupni, se v praxi vyskytl názor, že i při aplikaci § 44 odst. 2 věta druhá trestního řádu se může v řízení před krajským soudem o náhradě škody rozhodovat, ale nikoliv na základě přihlášky škody poškozeného, ale na podkladě návrhu prokurátora podle § 43 odst. 3 tr. řádu. Toto stanovisko je odůvodňováno rozdílným charakterem návrhu prokurátora podle § 43 odst. 2 tr. řádu. Uvádí se, že prokurátor činí návrh na náhradu škody v trestním řízení svým jménem bez ohledu na iniciativu poškozeného. Prokurátor není ani zmocněncem ani zástupcem poškozeného. Jeho návrh nemění nic na postavení poškozeného; návrh prokurátora podle § 43 odst. 3 tr. řádu je nezávislým na přihlášce škody uplatněné poškozeným. Soud rozhodující v adhezním řízení tedy rozhoduje na základě dvou nezávislých návrhů. Tato vzájemná nezávislost se promítá i do možnosti dispozice s uplatněným nárokem na náhradu škody. Platí, že každý může disponovat pouze tím nárokem, který uplatnil. Z toho se dovozuje, že pokud se v ustanovení § 44 odst. 2 věta druhá hovoří o účasti poškozeného, není tím dotčena možnost prokurátora učinit návrh podle § 43 odst. 3 tr. řádu a soud může k tomuto návrhu o náhradě škody rozhodovat.

Domnívám se, že uvedený výklad není správný. Prokurátor je nepochybně nezávislým subjektem trestního řízení, jehož návrh na náhradu škody není závislý na návrhu poškozeného. Řešení nastíněné otázky je však třeba hledat mimo oblast vzájemného vztahu návrhu prokurátora a přihlášky poškozeného. Je tomu tak proto, že je třeba vycházet z věcných důvodů, pro které nemůže být v daném případě rozhodováno o náhradě škody, a tedy nikoliv z formálního hlediska — vzájemné nezávislosti návrhu poškozeného podle § 43 odst. 2 tr. řádu a návrhu prokurátora podle § 43 odst. 3 tr. řádu.

Citovaný názor o možnosti rozhodování v adhezním řízení na základě návrhu prokurátora nejprve konfrontuji s legislativní koncepcí v platném trestním řádu. Je zřejmé, že zákonodárce neusiloval o to, aby prokurátor měl v trestním řízení privilegované postavení, pokud jde o možnost uplatnění nároku na náhradu škody a dispozici s uplatněným nárokem. Privilegované postavení je v tomto směru přiznáno spíše poškozenému. Smyslem ustanovení § 43 odst. 3 tr. řádu je, aby v případě, kdy je ohrožen zájem na ochraně majetku v socialistickém vlastnictví nebo kdy je ohrožen zájem některé jiné oprávněné osoby, zejména tam, kde oprávněná osoba nárok neuplatní, měl prokurátor možnost uplatnit svoji přihlášku

škody. Mám za to, že stanovením možnosti prokurátora uplatnit nárok na náhradu škody nesledoval zákonodárce zkrácení práva poškozeného. Aplikace ustanovení § 43 odst. 3 tr. řádu dopadá zejména na případy, kdy poškozený, resp. jiná oprávněná osoba nárok na náhradu škody neuplatňuje, nikoliv na případy opačné, kdy naopak poškozený usiluje o uplatnění pohledávky v trestním řízení, ale je z této možnosti soudem vyloučen.

Pokud by však bylo přijato za správné stanovisko, že prokurátor nárok na náhradu škody uplatnit může a bude se tedy o tomto návrhu rozhodovat, pak zde chybí důvody odmítnutí poškozeného, resp. jiné oprávněné osoby, což tedy opět svědčí pro závěr, že smyslem ustanovení § 44 odst. 2 věta druhá tr. řádu je, aby v určitých případech nebylo o náhradě škody v trestním řízení rozhodováno vůbec, ať již návrh učiní poškozený, prokurátor, nebo kterákoliv jiná oprávněná osoba.

Je však třeba připustit, že v trestním řádu chybí přesnější výslovná úprava pro postavení prokurátora při podávání návrhu na náhradu škody v trestním řízení a při dispozici s uplatněným návrhem.

3. Z toho, co bylo uvedeno, tedy vyplývá závěr, že de lege lata je postavení poškozeného, subjektu adhezního řízení, v řízení před soudem prvního stupně diferencováno. Domnívám se, že takové odlišné postavení poškozeného není žádoucí, a to z několika důvodů.

Současná právní úprava fakticky znevýhodňuje poškozeného v řízení o nejzávažnějších trestných činech. Pokud krajský soud rozhodne záporně o účasti poškozeného, nebrání sice takové rozhodnutí uplatnění nároku na náhradu škody, způsobené trestným činem v řízení ve věcech občansko-právních nebo v řízení před jiným příslušným orgánem, ale záporné rozhodnutí krajského soudu jednak časově oddaluje uspokojení poškozeného a jednak jej nutí nést náklady, spojené s případným uplatněním svého nároku v jiném řízení. Uvedené případy přitom nejsou v praxi ojedinělé. Krajský soud je totiž povinen rozhodnout o účasti poškozeného nejen v těch případech, kdy je příslušný pro všechny trestné činy, ale také tehdy, pokud koná společné řízení proto, že je příslušný konat řízení o některém ze stíhaných trestných činů. Praxe totiž aplikuje ustanovení § 44 odst. 2 věta druhá trestního řádu tak, že uvedené ustanovení se nevztahuje výlučně na trestné činy uvedené v § 17 odst. 1 tr. řádu, ale na všechny trestné činy, o nichž se koná společné řízení.⁷⁾ Přitom však krajský soud může být příslušný pouze ohledně jednoho z trestných činů a ohledně ostatních by konal řízení v prvním stupni okresní soud, u kterého může poškozený uplatnit nárok na náhradu škody bez omezení. Navíc právní úprava příslušnosti krajského soudu jako soudu prvního

⁷⁾ Láta, J.: Poškozený v čs. trestním řízení a rozhodování o náhradě škody v adhezním řízení, příručky ministerstva spravedlnosti ČSR, svazek 44, Praha 1984, s. 34.

stupně dovoluje rozhodovat o účasti poškozeného u řady trestných činů, například v řízení o trestném činu rozkrádání majetku v socialistickém vlastnictví podle § 132 odst. 3, odst. 4, obecného ohrožení podle § 179 odst. 2, odst. 3, vraždy podle § 219, ublížení na zdraví podle § 222 odst. 2, loupeže podle § 234 odst. 2, odst. 3 trestního zákona. V řízení o těchto trestných činech může být uplatnění nároku poškozeného na náhradu škody a rozhodování v adhezním řízení vysoce aktuální otázkou. Již z tohoto důvodu je zřejmé, že současná právní úprava, omezující účast poškozeného v řízení před krajským soudem, jednajícím jako soud prvního stupně a zejména pak soudní praxe není zcela v souladu se smyslem a cílem adhezního řízení.

Proti současné právní úpravě účasti poškozeného v řízení před krajským soudem rozhodujícím v prvním stupni je dále vznášena námitka poukazující na okolnost, že rozhodnutí krajského soudu, kterým vyloučil poškozeného z účasti na trestním řízení, není možné přezkoumat žádným opravným prostředkem. Je tomu tak proto, že krajský soud rozhodne o účasti poškozeného podle ustanovení § 44 odst. 2 věta druhá tr. řádu usnesením, které vydá zpravidla v hlavním líčení (§ 206 odst. 4 tr. řádu), které poznamená v protokole o hlavním líčení a které zpravidla ani není třeba vyhotovovat (§ 136 odst. 2 tr. řádu). Proti tomuto usnesení není přípustný žádný opravný prostředek — stížnost. Jestliže krajský soud rozhodne, že poškozený nemůže uplatňovat nárok na náhradu škody, znamená to, že poškozený již nemůže vystupovat v trestním řízení jako strana a nemůže vykonávat žádná procesní práva (§ 43 odst. 1 tr. řádu). Poškozený tedy nemůže brojit proti důsledkům záporného rozhodnutí ani odvoláním a odvolací soud nemůže přezkoumat správnost uvedeného rozhodnutí krajského soudu. Rozhodnutí krajského soudu je konečné a nelze je ani změnit v průběhu hlavního líčení.

V této souvislosti bývá kladena otázka, zda usnesení krajského soudu, který rozhodl, že poškozený již nemůže vystupovat jako strana v trestním řízení před tímto soudem, není možné změnit mimořádným opravným prostředkem — stížností pro porušení zákona. Odpověď na položenou otázku vyžaduje zjištění, zda usnesení krajského soudu, učiněné podle § 206 odst. 4 tr. řádu, nabývá právní moci či nikoliv, protože základním předpokladem pro podání tohoto mimořádného opravného prostředku je právní moc rozhodnutí (§ 266 odst. 1 tr. řádu).

Na otázku, za jakých podmínek nabývá usnesení právní moci, podrobně poukazuje Jestřáb právě v souvislosti s podáním mimořádného opravného prostředku.⁸⁾ Uvádí, že použití stížnosti pro porušení zákona má své místo

⁸⁾ Jestřáb, M.: Stížnost pro porušení zákona v československém trestním řízení, AUC Iuridica, 1981, č. 2, s. 115—173.

při zabezpečování souladu rozhodnutí s objektivní pravdou nejen u konečných rozhodnutí, jimiž jsou řešeny otázky hmotného práva, nýbrž i u rozhodnutí majících procesní charakter, u nichž se právní moc projevuje v jejím formálním momentu. Takovým usnesením je například usnesení o vrácení věci prokurátorovi k došetření. Pravomocná rozhodnutí procesní povahy je však třeba lišit od rozhodnutí, která v právní moc vůbec nevcházejí, a to ani z hlediska materiální stránky, protože žádný materiálně právní vztah neřeší, ani z hlediska stránky formální, protože nejsou ani změnitelná. Jde obvykle o rozhodnutí, jimiž se upravuje průběh řízení a která lze při změně podmínek rovněž změnit. Jako příklad uvádí usnesení podle § 211 odst. 1 tr. řádu o přečtení protokolu o výslechu svědka, které lze změnit a vyslechnout svědka přímo v hlavním líčení, ukáže-li se to vzhledem k dalšímu vývoji dokazování nutným. Taková rozhodnutí, uzavírá Jestřáb, nejsou tedy pravomocná, a to ani z hlediska formální stránky právní moci, a nejsou tedy v důsledku toho sama o sobě napadnutelná stížností pro porušení zákona.⁹⁾

Je však rozhodnutí podle § 44 odst. 2 tr. řádu ryze procesním rozhodnutím, kterým je soud vázán do doby, než rozhodne jinak? Domnívám se, že nikoliv. Svoji povahou se těmto procesním rozhodnutím pouze přibližuje: neupravuje žádný materiální právní vztah, nenabývá právní moci. Na druhé straně však rozhodnutí o účasti poškozeného (ať kladné nebo záporné) učiněné podle § 44 odst. 2 tr. řádu (§ 206 odst. 4 tr. řádu) nelze v průběhu jednoho hlavního líčení změnit, kdežto procesní rozhodnutí změnit lze.

K názorům opačným, jež tuto možnost připouštějí, uvádím: Pokud by bylo možné rozhodnutí o účasti poškozeného v řízení před krajským soudem, jednajícím jako soud prvního stupně, změnit, potom mohou nastat dvě procesní situace: jednak krajský soud rozhodl o účasti poškozeného záporně a později v témže hlavním líčení rozhodnutí změnil v tom, že poškozeného připustil s jeho nárokem na náhradu škody, a jednak případ opačný, kdy krajský soud rozhodl kladně, ale později (v témže hlavním líčení) shledal důvody, pro které by se poškozený neměl účastnit trestního řízení. V prvním případě by změna rozhodnutí soudu v průběhu hlavního líčení neumožnila poškozenému reálné uplatnění nároku na náhradu škody, protože poškozený by nemohl uplatnit nárok do krajní časové hranice, do které může učinit přihlášku škody — do zahájení dokazování (§ 43 odst. 2, § 206 odst. 2 tr. řádu). Poškozený by se tedy mohl účastnit trestního řízení, ale disponoval by pouze procesními právy bez možnosti uplatnit nárok na náhradu škody. Již z toho je zřejmé, že taková právní úprava by činila účast poškozeného jen formální. V případě opačném

⁹⁾ Jestřáb, M.: op. cit. v poznámce 8, s. 127.

(o účasti poškozeného krajský soud rozhodl nejprve kladně, později záporně) chybějí argumenty, které by tento postup, výrazně znevýhodňující poškozeného, umožňovaly. Nesprávnost tohoto postupu je zvláště výrazná ve srovnání s postavením poškozeného v řízení před okresním soudem, kde se poškozený může účastnit bez omezení a nelze ho z řízení vyloučit. Poškozený v řízení před krajským soudem je znevýhodněn již tím, že o jeho případné účasti v řízení před soudem musí být kladně rozhodnuto. Není tedy žádoucí jeho postavení ještě neodůvodněně zhoršovat připuštěním možnosti, že by poškozený byl v průběhu hlavního líčení vyloučen z možnosti uplatnit svůj návrh na náhradu škody. Trestní řád takový postup výslovně nestanoví a nelze jej dovodit podle mého názoru ani výkladem.

Z předchozího výkladu tedy shrnuji. De lege lata platí, že rozhodnutí krajského soudu o tom, že poškozený se nemůže účastnit řízení před soudem (§ 206 odst. 4 tr. řádu), není možné napadnout ani řádným opravným prostředkem, ani mimořádným opravným prostředkem a nelze je ani změnit v průběhu hlavního líčení. Jestliže soud rozhodne záporně o účasti poškozeného v prvoinstančním řízení před krajským soudem, není možné, aby návrh na náhradu škody uplatnila jiná osoba, například prokurátor. Tato okolnost ovšem znamená spolu s oprávněním soudu nepřipustit účast poškozeného, že soud vylučuje možnost, aby o oprávněných zájmech poškozeného bylo rozhodováno. To vše za okolnosti, že poškozený se k této otázce nemůže ani vyjádřit, ale je rozhodnutím soudu zcela vázán. Taková úprava není žádoucí, neboť chybí aspoň analogické postavení poškozeného s postavením účastníka řízení, jak je vymezuje občanský soudní řád. Tyto okolnosti je třeba mít na zřeteli při odpovědi na otázku, zda současná právní úprava je v souladu se smyslem a cílem adhezního řízení i ochranou práv poškozeného a možností jejich plného využití v trestním řízení, nebo zda je na místě úprava jiná.

4. Jedním z návrhů, které k této otázce byly předloženy, je požadavek, aby poškozený měl proti rozhodnutí krajského soudu o tom, že poškozený se nemůže účastnit trestního řízení, právo stížnosti. Proti tomu však lze důvodně namítat, že taková úprava by se nepříznivě odrazila na rychlosti řízení. Stížnost, pokud by měla mít praktický dopad, by musela mít odkladný účinek; to znamená, že řízení by se prodloužilo o dobu potřebnou k rozhodnutí odvolacího soudu pouze o této procesní otázce. Poškozený by navíc musel podat stížnost ihned po jejím vyhlášení soudem, aby se trvale nezbavil možnosti uplatnit nárok na náhradu škody do zahájení dokazování. Jiná úprava by byla nutně formální, protože pokud by mělo být ve věci dále jednáno bez ohledu na podanou stížnost poškozeného, nemohl by poškozený uplatnit v pozdějším stadiu řízení, tedy po zahájení

dokazování, nárok na náhradu škody, i kdyby odvolací soud rozhodl, že poškozený se může řízení před krajským soudem účastnit. Rozhodnutí odvolacího soudu by se týkalo pouze možnosti poškozeného uplatnit práva uvedená v ustanovení § 43 odst. 1 tr. řádu.

Jiným řešením nastíněné otázky je názor vycházející z poznání, že by skutečně bylo žádoucí změnit současnou právní úpravu účasti poškozeného v řízení před krajským soudem, jednajícím jako soud prvního stupně. Tendence možných změn by však neměla směřovat k oprávnění poškozeného podat stížnost proti rozhodnutí krajského soudu podle § 206 odst. 4 tr. řádu s ohledem na možné komplikace, které by tím v řízení vznikly. Pro daný případ se pokládá za vhodné aplikovat ustanovení § 44 odst. 2 věta druhá trestního řádu v užším rozsahu než dosud. To znamená, že krajský soud v řízení o trestných činech náležejících do jeho příslušnosti (§ 17 odst. 1 tr. řádu) by mohl rozhodnout o účasti poškozeného podle povahy projednávané věci pouze v řízení o trestných činech podle první hlavy zvláštní části trestního zákona a podle zákona na ochranu míru. Citované ustanovení by se uplatnilo i v těch případech, pokud by krajský soud konal společné řízení (§ 21 odst. 1 tr. řádu). V ostatních případech, kdy krajský soud jedná jako soud prvního stupně, by byla účast poškozeného možná bez omezení. Taková právní úprava by umožnila poškozenému využívat svých práv v širším rozsahu než dosud. Navíc navrhovaná právní úprava by řešila neodůvodněně rozdílné procesní postavení poškozeného v řízení před okresním soudem a krajským soudem, jednajícím jako soud prvního stupně. Poškozený by v řízení o závažných trestných činech, u kterých je rychlá návratnost hodnot, které unikly z majetkové sféry poškozeného zvláště aktuální, nebyl znevýhodněn jako dosud. Ve svých důsledcích by tedy případná změna trestního řádu přispěla i ke zvýšení účinnosti trestního řízení.

Domnívám se, že k řešení nastíněné sporné otázky je možné přistoupit ještě z jiného hlediska. Jak již bylo shora uvedeno, důvody, pro které krajský soud může rozhodnout o nepřipuštění poškozeného, se mohou obdobně vyskytnout i v řízení před okresním soudem. Tento soud však nemá procesní prostředky, kterými by případně účast poškozeného vyloučil. Za této situace se nabízí otázka, zda by nebylo vhodnější omezit účast poškozeného v adhezním řízení obecným ustanovením, které by aplikoval soud prvního stupně, ať okresní soud, nebo krajský soud, než taxativním výpočtem trestných činů, u kterých nepřipuštění poškozeného přichází v úvahu. Navrhované ustanovení by umožňovalo soudu prvního stupně v případech zvláštního zřetele hodných nepřipustit poškozeného do trestního řízení. Splnění zákonné podmínky, že tak lze učinit v případech zvláštního zřetele hodných, by v každém konkrétním případě muselo být odůvodněno vzhledem ke všem okolnostem posuzované věci. Kritéria

závažnosti případu by bylo možné vyložit judikaturou ať pozitivně (poškozeným je zahraniční fyzická nebo právnická osoba, došlo by k ohrožení státního tajemství a podobně), nebo negativně (důvodem nepřipuštění nemůže být povaha a rozsah uplatněných nároků ani spoluzavinění poškozeného atd.).

Ve prospěch navrhované úpravy lze argumentovat zejména tím, že taxativní výpočet trestných činů, u kterých nepřipuštění poškozeného by bylo funkční, může postihnout případy, kdy trestní soud může bez obtíží rozhodnout o náhradě škody, a naopak uvedené řešení by bylo východiskem jak pro okresní soud, tak pro krajský soud, pokud jednají jako soudy prvního stupně. Doplnění právní úpravy adhezního řízení by ve svých důsledcích přiblížilo adhezní řízení právní úpravě v občanském soudním řízení. Zatímco v občanském soudním řízení je řízení zahájeno dnem, kdy soudu došel návrh na jeho zahájení (§ 82 o. s. ř.), v adhezním řízení závisí — de lege lata — účast poškozeného v řízení před krajským soudem jako soudem prvního stupně mnohdy na povrchním úsudku soudu, kdy reálná kritéria nepřipuštění poškozeného jsou založena na obavě rozhodnout o náhradě škody v adhezním řízení. Ze všech těchto důvodů se domnívám, že by bylo žádoucí zvážit námět na úpravu postavení poškozeného v trestním řízení při chystané novelizaci trestního řádu.

III. K NĚKTERÝM OTÁZKÁM UPLATNĚNÍ NÁROKU NA NÁHRADU ŠKODY V TRESTNÍM ŘÍZENÍ

1. Podmínkou rozhodnutí soudu o náhradě škody v adhezním řízení je včasné uplatnění nároku poškozeného proti určité osobě. Bez návrhu nemůže soud v trestním řízení rozhodnout o náhradě škody, neboť soud nikdy o této otázce nerozhoduje z úřední povinnosti.⁴⁰⁾ Jedná se tedy o výjimku ze zásady oficiality v tom smyslu, že podmínkou postupu soudu je návrh příslušného subjektu. Nárok poškozeného, případně dalších oprávněných osob, musí být uplatněn včas a řádně.

Včasným uplatněním nároku poškozeného se rozumí, že přihlášku škody může poškozený uplatnit již od samého počátku trestního řízení, tedy případně ještě dříve, než bylo zahájeno trestní stíhání, to znamená i při prvním procesním úkonu, který tvoří součást trestního řízení, to jest při trestním oznámení podle § 59 tr. řádu. Z toho vyplývá, že poškozený může uplatnit svůj nárok ještě dříve, než je trestní stíhání zahájeno, resp. může nárok uplatnit i v trestním řízení vedeném proti dosud neznámému pa-

⁴⁰⁾ Látal, J.: op. cit. v poznámce 5, s. 72.

chateli. Podmínkou pro rozhodnutí soudu v adhezním řízení však je — jak bylo shora řečeno — uplatnění nároku proti určité osobě.

Návrh na přisouzení náhrady škody je třeba uplatnit nejpozději do zahájení dokazování v hlavním líčení (§ 43 odst. 2 tr. řádu). Při pozdějším uplatnění nároku rozhodne soud usnesením podle analogie § 206 odst. 4 tr. řádu, že poškozený nemůže uplatňovat nárok na náhradu škody. Toto rozhodnutí nemění nic na postavení poškozeného podle § 43 odst. 1 tr. řádu. Proti tomuto usnesení není stížnost přípustná. Stejně soud postupuje i v případě, že nárok na náhradu škody uplatnil prokurátor například opožděně až v závěrečné řeči v hlavním líčení (srov. č. III/1967 Sb. rozh. tr.). Shora uvedené rozhodnutí soudu nebrání uplatnění nároku na náhradu škody v občanskoprávním řízení nebo v řízení před jiným příslušným orgánem.

K otázce včasného uplatnění nároku na náhradu škody byly v praxi vysloveny pochybnosti o tom, zda lze návrh poškozeného považovat za včas uplatněný, jestliže poškozený přihlásil pohledávku sice před zahájením dokazování, ale v odročeném hlavním líčení, v němž bylo jednáno znovu s ohledem na změnu v obsazení senátu. Na řešení tohoto problému nejsou shodné názory. Podle mých poznatků postupuje praxe rozdílně. Někteří soudí, že poškozený, který neuplatnil nárok do zahájení dokazování v původním hlavním líčení, již nemůže účinně uplatnit svoji pohledávku v odročeném hlavním líčení, ve kterém je jednáno znovu. Argumentují tím, že ustanovení § 43 odst. 2 tr. řádu je třeba vykládat tak, že nárok na náhradu škody je uplatněn včas jen za předpokladu, že je nejpozději uplatněn před zahájením dokazování v hlavním líčení vůbec.

Naproti tomu zastánci opačného stanoviska připouštějí možnost poškozenému uplatnit přihlášku škody teprve v odročeném hlavním líčení.

Domnívám se, že je třeba dát za pravdu druhému z citovaných názorů. Jedná-li soud v odročeném hlavním líčení znovu poté, co se změnilo složení senátu, musí provést všechny důkazy znovu. Porušení této povinnosti je porušením zásady bezprostřednosti (§ 2 odst. 12 tr. řádu). Z procesního hlediska se tedy jedná o nové hlavní líčení. Z toho vyplývá, že není důvodu neumožnit poškozenému v tomto novém hlavním líčení uplatnění jeho práv.

Stejně je třeba postupovat po mém soudu i ve dvou dalších procesních situacích. Jednak v případech, kdy odvolací soud zruší zcela napadený rozsudek a vrátí věc podle § 259 odst. 1 tr. řádu soudu prvního stupně, aby ji v potřebném rozsahu znovu projednal a rozhodl a soud prvního stupně opakuje celé hlavní líčení znovu, tedy opakuje všechny procesní úkony, které provedl v původním hlavním líčení, a dále tehdy, kdy v řízení o stížnosti pro porušení zákona byl původní rozsudek zrušen a věc byla vrácena soudu prvního stupně k novému projednání a rozhodnutí a soud

by opakoval všechny procesní úkony. Ve všech těchto případech není vyloučeno, aby se poškozený účinně připojil se svým nárokem do zahájení dokazování v novém hlavním líčení. Pokud by však i po zrušení celého napadeného rozsudku v odvolacím řízení nebo v řízení o stížnosti pro porušení zákona nebylo třeba opakovat celé hlavní líčení, nemůže poškozený v novém hlavním líčení procesně účinně uplatnit svůj nárok.

Další podmínkou pro rozhodnutí soudu v adhezním řízení je řádné uplatnění nároku poškozeného. Z přihlášky škody musí být patrné, z jakých důvodů a v jaké výši poškozený návrh na náhradu škody uplatňuje. Za dostatečné označení důvodů se v praxi považuje tvrzení poškozeného, že skutkem, pro který je pachatel stíhán, byla poškozenému způsobena škoda. Požadavek, aby byla uvedena výše škody, neznamená, že musí být uvedena celá škoda. Musí však být uvedena alespoň minimální částkou, kterou poškozený požaduje.

V souvislosti s řešenou problematikou nejsou vyslovovány jednotné názory ohledně otázky, zda poškozený musí prokázat okolnosti související s povahou a výší způsobené škody a pokud ano, v jakém rozsahu. Jedná se o problém tzv. důkazní povinnosti či důkazního břemene poškozeného.

Judikatura vyložila tuto otázku tak, že požadavek zjistit objektivní pravdu ve smyslu základních zásad trestního řízení uvedených v § 2 odst. 5 tr. řádu platí bezvýjimečně i pro rozhodování o otázkách souvisejících s výší škody způsobené trestným činem, s právy a postavením poškozeného a s adhezním řízením, což vyplývá i z ustanovení § 89 odst. 1 písm. e), § 164 odst. 2, / 188 odst. 1 písm f) i § 46 tr. řádu (srov. č. 7/1968 Sb. rozh. tr.).

Stejně stanovisko zastává i nauka. Zejména je zdůrazňováno, že na shora uvedené povinnosti orgánů činných v trestním řízení zjišťovat objektivní pravdu ex offio nemění nic okolnost, že poškozený uplatňuje v trestním řízení občanskoprávní nárok. Ze skutečnosti, že v trestním řízení platí vyhledávací zásada, že poškozený je stranou v trestním řízení a že v trestním řízení je určující trestněprávní a nikoliv občanskoprávní vztah, se dovozuje, že není možné připustit, aby některým subjektům, kteří se domáhají svých práv, byla uložena důkazní povinnost. Z toho vyplývá, že poškozený nemá povinnost dokazovat svoje tvrzení a tato povinnost nevyplývá ani ze skutečnosti, že podmínkou pro rozhodnutí o nároku poškozeného je, aby svůj nárok na náhradu škody včas uplatnil příslušným návrhem.¹⁴⁾

Tuto myšlenku lze vyjádřit též tak, že podmínkou rozhodnutí v adhezním řízení o náhradě škody je, aby z návrhu poškozeného, který byl učiněn nejpozději do zahájení dokazování v hlavním líčení, byl patrný důvod

¹⁴⁾ Mathern, V.: Dokazovanie v čs. trestnom procese, Obzor, Bratislava 1984, s. 95—96.

a výše uplatňovaného nároku (§ 43 odst. 2 tr. řádu). Je tedy povinností poškozeného označit, specifikovat uplatněný nárok, ale nepřenáší se na něj důkazní břemeno. Pokud poškozený uplatní svůj nárok již v přípravném řízení, orgány přípravného řízení jsou povinny postupovat z vlastní iniciativy tak, aby byly co nejúplněji objasněny také všechny skutečnosti potřebné k posouzení nároku poškozeného na náhradu škody (srov. § 164 odst. 2 tr. řádu).

Tuto povinnost má ovšem i soud, který je povinen dokazování v hlavním líčení zaměřit mimo jiné i na zjišťování okolností, umožňujících stanovení povahy a výše škody způsobené trestným činem, což vyplývá z ustanovení § 89 odst. 1 písm. e) tr. řádu. Ani v případě, že soud odkáže poškozeného podle § 229 odst. 1 nebo podle § 229 odst. 2 tr. řádu s celým nárokem nebo jeho částí na řízení ve věcech občanskoprávních, případně na řízení před jiným příslušným orgánem, nemá toto rozhodnutí soudu učiněné v trestním řízení stejné nepříznivé důsledky jako neunesení důkazního břemene účastníka v občanském soudním řízení sporném. Je tomu tak proto, že rozhodnutí soudu podle § 229 odst. 1, odst. 2 tr. řádu nebrání případnému úspěšnému uplatnění nároku v občanskoprávním nebo jiném řízení.

V praxi se v tomto směru občas vyskytují pochybení. Tak například u trestných činů, kterými obviněný, pracovník poškozené socialistické organizace, z nedbalosti způsobil své zaměstnavatelské organizaci při plnění pracovních úkolů nebo v přímé souvislosti s nimi škodu na majetku v socialistickém vlastnictví (§ 172 odst. 1 zák. práce), za kterou odpovídá až do výše trojnásobku průměrného měsíčního výdělku (§ 179 odst. 2 zák. práce), bývá někdy poškozená socialistická organizace se svým uplatněným nárokem odkázána podle § 229 odst. 1 tr. řádu na řízení ve věcech občanskoprávních pouze z toho důvodu, že v adhezním řízení nedoložila výši průměrného měsíčního výdělku obviněného — škůdce. Takový postup bývá nesprávně odůvodňován tím, že v trestním řízení je třeba dokazovat pouze okolnosti, umožňující stanovení povahy a výše škody způsobené trestným činem. Není proto třeba zjišťovat průměrný měsíční výdělek obviněného, jehož zjištění má význam pouze pro rozhodnutí o náhradě škody, kterou obviněný socialistické organizaci způsobil. Z toho se dovozuje, že je tedy povinností poškozeného, který nárok na náhradu škody uplatňuje, doklad o výši průměrného měsíčního výdělku obviněného předložit.

Tento názor a na něm založenou praxi nelze považovat za správné. Při opatřování důkazů je soud vázán § 2 odst. 5 tr. řádu s tím, že povinnost dokazování v trestním řízení leží jen na orgánu činném v trestním řízení. V posuzovaném případě bylo povinností soudu (a samozřejmě již předtím orgánů činných v přípravném řízení) opatřit si znalosti o průměrném

měsíčním výdělků obviněného, a to buď vyžádáním potřebného dokladu, například zprávy mzdové účetny příslušné organizace nebo jiným důkazním prostředkem, Závěr soudu o tom, že je povinností poškozeného předložit doklad o výši průměrného měsíčního výdělku lze totiž chápat jako nepřipustné přesunutí břemene dokazování na poškozeného v trestním řízení.

Jak bylo shora uvedeno, musí poškozený svůj nárok na náhradu škody specifikovat. Pro splnění požadavku upřesnění škody postačí, uvede-li poškozený takové údaje, z nichž je výše nároku zřejmá i bez bližšího vyčíslení škody, například bodové ohodnocení bolestného — srov. č. III/1967 Sb. rozh. tr. V některých případech soud nesprávně nepovažuje takovou přihlášku škody za dostatečnou pro rozhodnutí o nároku poškozeného. Důsledkem je, že soud zbytečně odkazuje poškozeného s jeho nárokem na řízení ve věcech občanskoprávních nebo na řízení před jiným příslušným orgánem. Takovou praxi je možné dokumentovat rozhodnutím soudu v konkrétní trestní věci: Soud prvního stupně uznal obviněného vinným trestným činem rozkrádání majetku v socialistickém vlastnictví podle § 132 odst. 1 písm. a), odst. 2 písm. b), odst. 4 tr. zákona. Podle § 228 odst. 1 tr. řádu rozhodl, že obviněný je povinen zaplatit poškozené socialistické organizaci náhradu škody ve výši X Kčs s 3% úrokem od 21. 6. 1984 a se zbytkem nároku poškozeného odkázal podle § 229 odst. 2 tr. řádu na řízení ve věcech občanskoprávních. Podkladem rozhodnutí o náhradě škody byla jednak přihláška poškozeného, jednak uplatněný nárok prokurátora, který navíc požadoval, aby soud přiznal poškozenému náhradu škody, jejíž výši specifikoval — „s příslušnými úroky z prodlení“. Odvolací soud (rozsudek NS ČSR 11 To 5/85) považoval rozhodnutí soudu prvního stupně za nesprávné ve výroku o náhradě škody. V odůvodnění uvedl, že „jestliže poškozený nebo prokurátor v návrhu učiněném podle § 43 odst. 2, resp. § 43 odst. 3 tr. řádu požadují, aby obžalovanému byla jako součást náhrady škody uložena též povinnost platit úroky z prodlení, jsou povinni ve svém návrhu uvést, jak vysoký úrok požadují a od které doby má být úrok přiznán. Bez těchto náležitostí nemůže být jejich návrh podkladem pro rozhodnutí soudu o úroku z prodlení“. Dále soudu prvního stupně vytkl, že vůbec k návrhu prokurátora přihlížel a že správně měl rozhodnout tak, jako by tu návrh na přiznání úroku z prodlení nebyl, tedy neměl přiznat nárok na náhradu škody s úroky z prodlení.

Domnívám se, že shora citovaný výklad odvolacího soudu nelze uznat za správný a přesvědčivý. Nesprávnost použité argumentace spatřuji v tom, že se zde přehlíží obsah těch zákonných ustanovení, která upravují povahu úroků z prodlení jako součástí pohledávky poškozeného. Podle ustanovení § 1 odst. 1 vyhlášky č. 45/1964 Sb., výše úroků z prodlení činí 3 % ročně. Z toho pro posuzovaný případ vyplývá, že poškozený nemusí

uvést přesnou výši úroků, neboť jejich výše je určena právním předpisem. Poškozenému tedy postačí, pokud uplatní požadavek přisouzení úroků z prodlení obecně, protože soud rozhodující v adhezním řízení mu nemůže přiznat úroky v jiné než zákonné výši. Opačná situace by byla, kdyby zákonodárce stanovil výši úroků z prodlení v rozmezí, ve kterém by mohl poškozený požadovat určitou výši. V takovém případě by záleželo na vyjádření poškozeného, resp. ostatních oprávněných subjektů a soud by byl tímto vyjádřením vázán.

Také závěr odvolacího soudu o tom, že součástí nároku na náhradu škody musí být označení přesného data, od kterého jsou úroky požadovány, nepovažuji za správný. Slabinou uvedeného stanoviska je skutečnost, že přehlíží povahu úroků z prodlení. Úroky z prodlení jsou vlastním příslušenstvím pohledávky poškozeného. Jsou tedy příslušenstvím nároku vzniklého v souvislosti s trestným činem obviněného. Rozhodným datem je uplatnění pohledávky poškozeného nejpozději do zahájení dokazování v hlavním líčení. Takto uplatněným nárokem může poškozený disponovat i v tom směru, že jej může rozšířit o příslušenství nároku, tedy o úroky z prodlení. Navíc nelze v této souvislosti pominout základní zásady trestního řízení, podle kterých orgány činné v trestním řízení zjišťují okolnosti rozhodné pro povahu a výši škody z vlastní iniciativy. Ze smyslu zákonné úpravy vyplývá, že poškozený, případně jiný oprávněný subjekt adhezního řízení, nemusejí uvádět dobu, od které požadují úroky z prodlení. Orgán činný v trestním řízení si musí tuto dobu zjistit z úřední povinnosti sám, což samozřejmě nevylučuje případnou iniciativu poškozeného.

Dobou rozhodnou pro přiznání úroků z prodlení je prodlení dlužníka — obžalovaného (§ 78, 85 odst. 1, odst. 2 obč. zák., / 253 odst. 2, § 256 odst. 2 zák. práce). Z uvedeného vyplývá, že pokud je uplatněn oprávněným subjektem adhezního řízení požadavek úroků z prodlení, aniž je uvedena doba, od které jsou úroky požadovány, je povinností soudu rozhodnou dobu zjistit. Není však vyloučeno, že poškozený vědomě požaduje úroky z prodlení od pozdější doby, než od které by je mohl žádat. Takové případy jsou obvyklé v případě, kdy na pojišťovnu přejde podle § 368 obč. zák. nárok na náhradu škody. Pojišťovna často žádá přisouzení úroků z prodlení od právní moci rozsudku. Vzhledem k tomu, že soud je návrhem poškozeného vázán a nemůže nad rámec jeho návrhu rozhodnout, musí přiznat úroky z prodlení od požadované doby. V takovém případě je na místě, aby soud v odůvodnění uvedl, proč přiznal úroky z prodlení až od právní moci rozsudku a nikoliv od doby, od které je pojišťovna mohla požadovat.

Nárok na náhradu škody je třeba uplatnit způsobem a formou, které nevedou k pochybnostem, že poškozený požaduje náhradu. Při posuzování,

zda přihláška škody má potřebné náležitosti, je nezbytné přihlížet také ke způsobu náhrady škody.

Způsob náhrady škody v adhezním řízení se řídí příslušným ustanovením hmotného práva, zejména ustanovením §§ 442—450 obč. zák. a § 179 odst. 1 zák. práce. Podle § 442 odst. 1 obč. zák. se skutečná škoda hradí uvedením v předešlý stav, není-li to dobře možné nebo účelné, hradí se v penězích. Ustanovení § 179 odst. 1 zák. práce stanoví, že pracovník, který odpovídá za škodu podle § 172 zák. práce, je povinen nahradit organizaci skutečnou škodu, a to v penězích, jestliže škodu neodčiní uvedením v předešlý stav. Tato hlediska je třeba vzít v úvahu při posuzování otázky, zda návrh poškozeného byl řádně uplatněn. V praxi nejsou ojedinelé případy, kdy soud nesprávně posoudí způsob uplatnění nároku poškozeného jako nedostatečný a nerozhoduje proto vůbec o uplatněném nároku.

Tak například nejsou výjimečné případy, kdy poškozený uplatní nárok na náhradu škody ve výši X Kčs za odcizené či zpronevěřené věci s podmínkou, že tento návrh uplatňuje „v případě, že mu věci nebudou vráceny“. Soudy v takových případech nerozhodují vůbec o náhradě škody, neboť vycházejí z názoru, že takový nárok na náhradu majetkové škody není v trestním řízení uplatněn způsobem a formou požadovanými zákonem, a proto soud nemá v takovém případě podklad pro nějaké rozhodnutí o náhradě škody.

Takový názor nelze považovat za správný, a to proto, že nepřihlíží k obsahu příslušných hmotněprávních ustanovení upravujících způsob a rozsah náhrady škody. Z hlediska způsobu náhrady škody hmotné právo, podle kterého se v adhezním řízení rozhoduje (zejména ustanovení § 442 odst. 1 obč. zák. a § 179 odst. 1 zák. práce), dává přednost navrácení v předešlý stav. Teprve poté, pokud obviněný — škůdce neodčiní škodu uvedením v předešlý stav, případně pokud k naturální restituci nedojde také proto, že to není dobře možné nebo účelné (§ 442 odst. 1 obč. zák.), hradí se škoda v penězích. Z toho vyplývá, že uplatnění nároku poškozeného na náhradu peněžité škody s podmínkou, že předtím nedojde k naturální restituci, je třeba považovat za způsobilý podklad pro rozhodnutí soudu v adhezním řízení. Vzhledem k tomu, že není vyloučena ani kombinace obou možných způsobů náhrady škody, to jest částečné restituce a částečné náhrady zbytku škody v penězích, bylo by nutné uznat návrh poškozeného, uplatněný tímto způsobem, také za řádný podklad pro rozhodnutí soudu. Ostatně jednou z podmínek uznání řádného uplatnění nároku je vyjádřitelnost nároku v penězích, a tedy širší formulace zde nebrání vlastnímu rozhodování soudu. V daném znění pak chybí zcela důvod pro námitku nedostatku řádného uplatnění proto, že dovětek „pokud nebudou věci vráceny“ obsahově znamená, že se poškozený do-

máhá přiznání nároku za podmínek, že škoda do doby rozhodování nebude nahrazena pachatelem jinak. Soud při meritorním rozhodování vždy musí přihlížet k tomu, do jaké míry již byla škoda nahrazena a s ohledem na to v konečném rozhodnutí stanovit rozsah povinnosti obviněného.

O poněkud jiný případ by se však jednalo tehdy, pokud obsahem návrhu poškozeného by byla výhradně reivindikační žaloba ve smyslu hmotného práva. Podle § 132 obč. zák. má občan právo na ochranu proti tomu, kdo neoprávněně do jeho vlastnického práva zasahuje; zejména se může domáhat vydání věci na tom, kdo mu ji neprávem zadržuje. Z citovaného ustanovení vyplývá možnost vlastníka věci domáhat se žalobou u soudu (srov. § 4 obč. zák.) vydání a odevzdání věci na tom, kdo věc neprávem zadržuje. Hmotné právo tedy nevylučuje, aby vindikace tvořila základní obsah petitu přihlášky poškozeného. Z toho vyplývá, že s ohledem na hmotné právo by patrně bylo možné považovat za řádný návrh i takovou přihlášku škody poškozeného, jejímž výhradním obsahem by byla reivindikační žaloba. Dosavadní judikatura však zatím na takovou možnost neukazuje.

Na druhé straně počet případů, kdy by soud rozhodoval o reivindikační žalobě poškozeného, nebude příliš vysoký. Ve většině případů, kdyby taková žaloba poškozeného byla funkční, totiž u majetkových trestných činů, bude zpravidla odcizená věc odňata obviněnému a vrácena poškozenému (§ 81 tr. řádu) ještě v průběhu trestního řízení před rozhodováním soudu o náhradě škody.

Předmětem mého posouzení bylo rozhodování soudu o způsobu náhrady škody a možnost vyjádření poškozeného ke způsobu náhrady škody. Nabízí se otázka, zda také obžalovaný se může v trestním řízení vyjádřit ke způsobu náhrady škody. Domnívám se, že obžalovaný může usilovat v trestním řízení o to, aby výrok o náhradě škody zněl tak, že obžalovaný je povinen nahradit škodu naturální restitucí. Úsilí obžalovaného je třeba připustit vzhledem k zákonnému způsobu náhrady škody, stanovenému občanským zákoníkem. Tyto případy mohou být v trestním řízení funkční, jak lze ukázat na příkladu z praxe.

V konkrétní trestní věci byl obžalovaný uznán vinným trestným činem rozkrádání majetku v socialistickém vlastnictví podle § 132 odst. 1 písm. c) tr. zák., který spáchal skutkem spočívajícím v tom, že jako řidič k. p. Dopravní podnik hlavního města Prahy — Technické služby, vylákal ze skladu podniku 53 q koksu v ceně 5335,— Kčs a palivo poté prodal jiné osobě. Za tento trestný čin mu byl uložen trest. Dále soud rozhodl, že obžalovaný je povinen zaplatit poškozenému škodu v částce 5335,— Kčs. Z dokazování vyplynulo, že maloobchodní cena koksu činí 48,— Kčs za 1 q, což by odpovídalo škodě ve výši 2544,— Kčs, ovšem poškozená organizace z takto zakoupeného koksu musí příslušné finanční správě odvádět

daň z obratu, takže poškozený platí za 1 q koksu 97,— Kčs, což odpovídá škodě 5335,— Kčs. Cena 97,— Kčs za 1 q je tzv. vnitrokoncernovou (velkoobchodní) cenou. Obviněnému byla známa maloobchodní cena koksu, za kterou také koks prodal jiné osobě. Z toho je zřejmé, že správně měl být obžalovaný uznán vinným trestným činem rozkrádání majetku v socialistickém vlastnictví podle § 132 odst. 1 písm. c) tr. zák., ovšem v hodnotě odpovídající maloobchodní ceně paliva. V adhezním řízení však může poškozená organizace uplatňovat škodu v té částce, kterou skutečně poškozený vynaložil na nákup koksu, to jest částku 5335,— Kčs. V těchto a obdobných případech, kdy velkoobchodní cena předmětu útoku je vyšší než cena maloobchodní, která je základem pro stanovení výše škody v adhezním řízení, může být naturální restituce pro obžalovaného výhodnější, než stanovení povinnosti hradit škodu v penězích.

Výrok soudu o způsobu náhrady škody bude záviset také na stanovisku poškozeného. Praxe zná případy, kdy pro poškozeného je dodatečná naturální restituce již nežádoucí. Občanský zákoník tuto skutečnost respektuje tím, že stanoví, že pokud náhrada škody restitucí není dobře možná nebo účelná, hradí se škoda v penězích — § 442 odst. 1 věta za středníkem obč. zák.

2. Pokud jde o dispozici s uplatněným nárokem na náhradu škody, platí, že soud je tímto návrhem vázán a nemůže poškozenému přiznat více, než bylo požadováno.¹²⁾ V pozdějším stadiu řízení před soudem lze uplatněný nárok upřesnit v otázce výše škody, a to případně až do doby, než se soud odebere k závěrečné poradě, tedy případně až v závěrečné řeči poškozeného.¹³⁾

V rámci upřesnění uplatněného nároku může poškozený požadovat i příslušenství nároku na náhradu škody, například úroky z prodlení. V této souvislosti vyvstává otázka, zda v rámci upřesnění nároku může poškozený úspěšně požadovat v odvolacím řízení rozšíření svého nároku, tedy přisouzení vyšší pohledávky, než jaká mu byla přiznána před soudem prvního stupně, který byl v otázce výše náhrady škody vázán návrhem poškozeného.

Komentář k trestnímu řádu¹⁴⁾ i judikatura (č. II/1962, č. 35/1980 Sb. rozh. tr.) se vyjadřují k upřesnění nároku poškozeného pouze v rámci řízení před soudem prvního stupně.

¹²⁾ Látal, J.: op. cit. v poznámce 7, s. 121.

¹³⁾ K obsahu závěrečné řeči poškozeného srovnej Mandák, V.: Meze závěrečné řeči poškozeného při hlavním líčení, Bulletin advokacie.

¹⁴⁾ Trestní řád — komentář, 2. přepracované a doplněné vydání, Panorama, Praha 1981, s. 147.

Hlavička¹⁵⁾ uvádí, že poškozený u soudu prvního stupně může nárok upřesnit až do doby, než se soud odebere k závěrečné poradě, a totéž platí i pro řízení odvolací. Stejný názor je obsažen v zobecňujících materiálech Nejvyššího soudu ČSR Tpj 109/79 a Tpj 106/81. Z citovaných pramenů však není zřejmé, zda možnost poškozeného požadovat upřesněním nároku přisouzení vyšší pohledávky, než kterou poškozený uplatnil před soudem prvního stupně, se vztahuje k případu, kdy poškozený odvoláním brojí proti výroku o náhradě škody pro jeho nesprávnost či neúplnost a v rámci svého odvolání žádá přisouzení vyšší škody, nebo zda se vztahuje i k případu, kdy poškozený dodatečně požaduje vyšší nárok, než který uplatnil v hlavním líčení.

K této otázce byl publikován příklad z rozhodovací praxe odvolacího soudu.¹⁶⁾ V posuzovaném případě uplatnil poškozený nárok ve výši 5000,— Kčs. Soud však zjistil, že škoda způsobená trestným činem činí 8000,— Kčs. V komentáři k rozhodnutí odvolacího soudu byl zaujat názor, že shora uvedený postup odvolacího soudu není v rozporu se zákonem a je v souladu s principy o smyslu a významu rozhodování o náhradě škody v adhezním řízení, aby totiž poškozený dosáhl urychleně i úsporně přisouzení uvedeného nároku.

Nastíněný problém má svůj praktický význam také při rozhodování o úrocích z prodlení. Poškozený často neuplatní požadavek na přisouzení úroků z prodlení u soudu prvního stupně, ale domáhá se jich podaným odvoláním, i když v ostatním považuje výrok o náhradě škody za správný.

Ke shora uvedené otázce jsou v praxi vyslovována různá mínění. Předně je zastáván názor připouštějící, aby odvolací soud k odvolání poškozeného přiznal poškozenému vyšší pohledávku než soud prvního stupně, který byl vázán původním návrhem poškozeného, uplatněným v hlavním líčení. Zastánci tohoto názoru argumentují tím, že návrh poškozeného podle § 43 odst. 2 tr. řádu, aby soud uložil obžalovanému povinnost nahradit škodu, musí být učiněn před zahájením dokazování v hlavním líčení ve věci konaném. Svoji přihlášku škody může poškozený upřesnit až do doby, než se odvolací soud odebere k poradě. Součástí nároku jsou i úroky z prodlení. Proto i když poškozený požadoval v řízení před soudem méně, než mohl požadovat, například nepožadoval příslušenství své pohledávky, nic mu nebrání, aby svůj původní návrh neupravil v tom smyslu, že požaduje součást svého nároku.

Shora řečený výklad bývá brán v pochybnost. Zejména se argumentuje výkladem ustanovení § 246 odst. 1 písm. d) tr. řádu, upravujícím důvody odvolání poškozeného. Podle citovaného ustanovení může poškozený, který

¹⁵⁾ Hlavička, J.: Rozhodování o náhradě škody v adhezním řízení, příručky ministerstva spravedlnosti ČSR, svazek 32, Praha 1973, s. 23.

¹⁶⁾ Látal, J.: op. cit. v poznámce 5, s. 73—74.

uplatnil nárok na náhradu škody, napadnout rozsudek odvoláním pro nesprávnost výroku o náhradě škody. V případě, že poškozený uplatní nárok na náhradu škody, ale nepožaduje celý nárok, který by mohl požadovat, například úroky z prodlení, soud je návrhem poškozeného vázán. Nemůže mu proto přiznat více, než kolik poškozený požadoval. V době rozhodování soudu prvního stupně byl výrok o náhradě škody úplný a správný. Z řečeného se potom dovozuje, že pokud za této procesní situace napadne poškozený rozsudek odvoláním, jedná se o odvolání nedůvodné, neboť výroky o náhradě škody nelze označit za nesprávné a je na místě, aby odvolací soud podané odvolání zamítl podle § 256 tr. řádu. Proto podle tohoto stanoviska de lege lata není možné, aby poškozený teprve v odvolacím řízení požadoval více, než mohl uplatnit v hlavním líčení a pouze z tohoto důvodu podal odvolání proti výroku o náhradě škody (k tomu například rozsudky Nejvyššího soudu ČSR 11 To 38/85, 11 To 72/85).

K této otázce byl dále vysloven názor, který připouští možnost, aby odvolací soud přiznal poškozenému větší škodu, než uplatnil v řízení před soudem prvního stupně, ale tuto možnost dovozuje z jiných argumentů. Poukazuje na okolnost, že poškozený, který uplatnil nárok na náhradu škody, může napadnout rozsudek nejen pro nesprávnost výroku o náhradě škody (§ 246 odst. 1 písm. d) tr. řádu), ale též z důvodů uvedených v ustanovení § 246 odst. 2 tr. řádu. Z toho vyplývá, že poškozený může odvoláním úspěšně namítnout, že výrok o náhradě škody nebyl úplný, neboť chyběl výrok o úrocích z prodlení. Podle tohoto názoru by měl při řešení nastalé procesní situace odvolací soud postupovat tak, že podle § 259 odst. 2 tr. řádu doplní chybějící výrok o úrocích z prodlení bez zrušení výroku o náhradě škody. Slabinou citovaného názoru je však skutečnost, že přehlíží vázanost soudu prvního stupně návrhem poškozeného. To znamená, že v době rozhodování prvoinstančního soudu byl judikovaný výrok úplný a správný. Dále je sporné, zda závěr o neúplnosti výroku ohledně úroků z prodlení lze vztáhnout i na případ, kdy poškozený požaduje nikoliv příslušenství pohledávky, o kterém se rozhoduje samostatnou částí výroku, ale činí návrh ohledně základu svého nároku.

Citovaná stanoviska jsou podnětná a ukazují možnost různého řešení předloženého problému.

K otázce rozšíření nároku poškozeného v odvolacím řízení je možné přistoupit také z jiného hlediska, a to z pohledu odlišných principů, které ovládají občanské soudní řízení a trestní řízení. Československá úprava odvolacího řízení v trestních věcech je založena na principu kasačním, který je určujícím, podstatným principem modifikovaným principem apelačním.

Dále je třeba vzít v úvahu, zda rozšíření nároku poškozeného v odvo-

lacím řízení se týká samotného základu pohledávky poškozeného nebo příslušenství jeho pohledávky.

Pokud se jedná o vlastní škodu, pak je rozhodné, zda úsudek odvolacího soudu o výši škody vychází ze skutkového stavu zjištěného soudem prvního stupně nebo zda rozšíření návrhu poškozeného vyžaduje podstatné doplnění dokazování. V prvním případě, kdy odvolací soud může o rozšířeném nároku poškozeného rozhodnout na základě již provedeného dokazování soudem prvního stupně, případně výjimečně na základě o dokazování v mezích § 263 odst. 6 tr. řádu, chybí argumenty proti možnosti poškozeného rozšířit svůj návrh na náhradu škody v odvolacím řízení. Je skutečností, že v době, kdy o náhradě škody rozhodoval soud prvního stupně, byl výrok o náhradě škody správný. Poškozený byl plně uspokojen podle uplatněné přihlášky škody. Soud nemohl poškozenému přiznat více, než kolik žádal, protože byl vázán jeho návrhem. V době rozhodování odvolacího soudu však poškozený svůj nárok upřesnil, a pokud soud nemusí obstarávat a provádět k tomuto upřesnění žádné důkazy s výše uvedenou výjimkou, není důvodu nepřiznat poškozenému upřesněný nárok v řízení odvolacím.

Jinou povahu však vykazuje případ, kdy rozšířený návrh poškozeného vyžaduje podstatnější doplnění dokazování. V takovém případě je odvolací soud v otázce rozsahu dokazování omezen (§ 263 odst. 6 tr. řádu). Povinností odvolacího soudu podle současné právní úpravy není provádět rozsáhlé dokazování; činnost odvolacího soudu má mít pouze povahu doplnění nezbytného k rozhodnutí o oprávněném prostředku. Uplatňuje se zásada, že těžiště rozhodování je u soudu prvního stupně a činnost odvolacího soudu nemá být opakováním hlavního líčení. Proto kasační princip, kterým je ovládáno odvolací řízení, musí vést soud k tomu, že zruší rozsudek a vrátí věc soudu prvního stupně, aby ji v potřebném rozsahu znovu projednal a rozhodl (§ 259 odst. 1 tr. řádu). Platná úprava odvolacího řízení však neumožňuje zrušit rozsudek soudu prvního stupně ve výroku o náhradě škody a pouze z tohoto důvodu vrátit věc soudu prvního stupně k novému projednání a rozhodnutí. Proto v takovém případě by odvolací soud měl po zrušení výroku o náhradě škody přiznat poškozenému pohledávku ve stejné výši jako soud prvního stupně a se zbytkem (tedy částí nároku, kterou poškozený uplatnil až v odvolacím řízení) jej odkázat na řízení ve věcech občanskoprávních nebo na řízení před jiným příslušným orgánem.

Odlišný režim však platí pro příslušenství pohledávky, tedy pro úroky z prodlení. V případech, kdy poškozený rozšířením nároku žádá prisouzení úroků z prodlení, zůstává skutkový základ, v němž má podklad výrok o náhradě škody, stejný. V konkrétním případě může vzniknout spor pouze o počátek nároku, tedy o určení doby, od které může poškozený

úroky z prodlení požadovat a není třeba zjišťovat jiný skutkový základ. Proto je třeba připustit, aby poškozený mohl upřesnit nárok na náhradu škody ve smyslu požadavku úroků z prodlení i v odvolacím řízení.

K takovému řešení se nakonec přiklonila i aplikační praxe, o čemž svědčí například rozsudek Nejvyššího soudu ČSR sp. zn. 11 To 72/85 publikovaný pod č. 50/1986 Sb. rozh. tr., ve kterém byla vyslovena zásada, že úroky z prodlení jsou příslušenstvím nároku poškozeného na náhradu škody. Uplatněný nárok na náhradu škody lze upřesnit do doby, dokud se soud neodebere k závěrečné poradě. Proto i odvolací soud přiznává úroky z prodlení, jestliže poškozený řádně uplatnil nárok na náhradu škody a úroků z prodlení se domáhal až v odvolacím řízení.

Je však třeba dát za pravdu těm, kteří poukazují na skutečnost, že podle současné právní úpravy je poškozený v trestním řízení jistým způsobem zvýhodněn na rozdíl od občanského soudního řízení. V trestním řízení postačí, aby poškozený uplatnil včas a řádně nárok na náhradu škody v přípravném řízení a až do doby rozhodnutí soudu prvního stupně může být fakticky nečinný a teprve v řízení odvolacím může uplatnit nárok, o kterém by mohl soud prvního stupně rozhodnout, kdyby byl takový nárok uplatněn. Podáním odvolání poškozeného se oddaluje úplná právní moc rozsudku. Navíc odvolací soud musí rozhodovat o podaném odvolání ve veřejném zasedání a předvolat k němu řadu osob. Právní úprava v občanském soudním řízení je rozdílná.

Podmínkou uspokojení účastníka — žalobce je jeho aktivní procesní činnost směřující ke zjištění skutkového stavu potřebného pro meritorní rozhodnutí soudu. Žalobce v občanském soudním řízení má uloženou povinnost tvrzení spolu s povinností důkazní a nese procesní důsledky, vyplývající z důkazního břemene. Tato úprava je v souladu se zásadou projednací a dispoziční, kterými je ovládáno občanské soudní řízení.

Naproti tomu zásady trestního řízení, zejména zásada objektivní pravdy a zásada vyhledávací, ukládají orgánům činným v trestním řízení zjistit skutečnosti rozhodné pro výrok o náhradě škody z úřední povinnosti bez ohledu na iniciativu poškozeného.

IV. ZÁVĚR

Jak již bylo řečeno úvodem, problematika poškozeného a adhezního řízení je v současné době předmětem zvýšené pozornosti nauky i praxe trestního práva procesního. Předložená studie nevyčerpává všechny aktuální otázky z této oblasti, ani si nečiní nárok na jediné správná řešení. Na řešení různých problémů, které v práci předkládám, mohou být a jistě také jsou, rozdílné názory. Nejednotnost ve stanoviscích je často vyvolána skuteč-

ností, že chybí výslovná úprava v trestním řádu. Domnívám se proto, že tyto otázky je žádoucí řešit legislativně, což v první řadě platí o postavení poškozeného v řízení před krajským soudem jednajícím jako soud prvního stupně.

ИРЖИ ЕЛИНЕК

АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ ВОЗМЕЩЕНИЯ ВРЕДА В УГОЛОВНОМ СУДОПРОИЗВОДСТВЕ (ГРАЖДАНСКИЙ ИСК)

Резюме

Статья состоит из двух частей.

В первой части автором рассматривается вопрос о положении потерпевшего в производстве в областном суде, выступающем в качестве суда первой инстанции. Согласно § 44 ч. 2 уголовного-процессуального кодекса в производстве по преступным деяниям, относящимся к подсудности областного суда, вопрос об участии потерпевшего решается судом в соответствии с характером рассматриваемого дела. Решение суда нельзя обжаловать ни посредством общих, ни чрезвычайных средств обжалования, в него нельзя вносить изменения в ходе разбирательства. В случае отрицательного решения суда относительно участия потерпевшего невозможно, чтобы требование о возмещении вреда предъявлялось другим лицом, напр. прокурором. Потерпевший в производстве в областном суде, представляющим собой суд первой инстанции, находится в менее выгодном положении, чем потерпевший, выступающий в судопроизводстве в районном суде, так как в последнем случае потерпевший может выступать в деле без ограничений. Эффективное решение усматривается автором в урегулировании де леге ференда.

Вторая часть посвящена автором анализу некоторых вопросов относительно предъявления требования о возмещении вреда в уголовном судопроизводстве. Объясняется, когда требование предъявлено вовремя, надлежащим образом, и приводятся возможные способы возмещения вреда. В данной взаимосвязи указывается на то, что потерпевший может в уголовном судопроизводстве требовать возложения обязанности возместить вред путем реституции натурой.

Далее внимание обращается автором также на проценты за просрочку в производстве по гражданскому иску в уголовном процессе. Автор придерживается мнения, что проценты за просрочку потерпевший вправе требовать в апелляционном производстве, даже тогда, когда он не требовал их в суде первой инстанции. Условием в таком случае, однако, является факт надлежащего предъявления требования о возмещении вреда уже по делу в суде первой инстанции.

AKTUELLE FRAGEN DES ADHÄSIONSVERFAHRENS

Resümee

Der Artikel setzt sich aus zwei Teilen zusammen.

Im ersten Teil untersucht der Verfasser die Frage der Stellung des Geschädigten im Verfahren vor dem Kreisgericht, das als Gericht erster Stufe verhandelt. Laut § 44 Abs. 2 Strafprozeßordnung entscheidet im Verfahren über Straftaten, die zur Kompetenz des Kreisgerichtes gehören, über die Teilnahme des Geschädigten das Gericht je nach dem Charakter der behandelten Sache. Die Entscheidung des Gerichtes kann weder durch ein ordentliches noch durch ein außerordentliches Rechtsmittel angefochten noch auch im Verlauf der Hauptverhandlung abgeändert werden. Falls das Gericht bezüglich der Teilnahme des Geschädigten negativ entscheidet, kann der Antrag auf Ersatz des Schadens nicht von einer anderen Person, z. B. dem Prokurator, gestellt werden. Der Geschädigte ist im Verfahren vor dem Kreisgericht, das als Gericht erster Stufe fungiert, im Nachteil gegenüber einem Geschädigten, der im Verfahren vor dem Bezirksgericht auftritt, denn im Verfahren vor dem Bezirksgericht kann der Geschädigte ohne Beschränkung auftreten. Eine wirksame Lösung erblickt der Verfasser in der Regelung de lege ferenda.

Den zweiten Teil widmet der Verfasser der Analyse einiger Fragen bezüglich der Geltendmachung des Schadenersatzanspruches im Strafverfahren. Er erklärt, wann der Anspruch rechtzeitig und ordnungsgemäß geltend gemacht wird, und welche Arten von Schadenersatz möglich sind. In diesem Zusammenhang verweist er darauf, daß der Geschädigte im Strafverfahren darum bemüht sein kann, daß dem Urheber des Schadens die Verpflichtung auferlegt wird, den Schaden durch die Restitution in natura wiedergutzumachen. Weiters ist der zweite Teil der Arbeit auch den Verzugszinsen im Adhäsionsverfahren gewidmet. Der Verfasser vertritt die Ansicht, daß der Geschädigte Verzugszinsen auch im Berufungsverfahren geltend machen kann, und zwar auch dann, wenn er sie im Verfahren vor dem Erstgericht nicht verlangt hat. Bedingung ist allerdings, daß er den Anspruch auf Ersatz des Schadens ordnungsgemäß bereits im Verfahren vor dem Gericht erster Stufe geltend machte.

MARIE ZAHRADNÍČKOVÁ

K PROBLEMATICE FAKTURAČNÍCH A JIM PODOBNÝCH VZTAHŮ

ÚVODNÍ POZNÁMKA

Fakturačním vztahům, které patří do komplexu dodavatelsko-odběratelských vztahů, byla a možno říci, že doposud je, hospodářskoprávní teorií věnována zcela okrajová pozornost. Určitý zájem o jejich existenci vyvstal na počátku šedesátých let v souvislosti s jejich uvažovaným zařazením do připravovaného hospodářského zákoníku.¹⁾ Po zrealizování tohoto uvažovaného záměru zájem o ně na delší dobu opět opadl. Teprve až ke konci sedmdesátých let byla při řešení výzkumného úkolu státního plánu ekonomického výzkumu v Ústavu hospodářského práva pozornost zaměřena i na právní problematiku platebních, úvěrových a fakturačních vztahů.²⁾

Fakturační vztahy jsou součástí směnného procesu, probíhajícího v národním hospodářství, přesněji řečeno přispívají k uskutečnění směny, k přechodu nově vytvořených hmotných statků do výroby či společenské spotřeby. Fakturou, na jejímž základě tyto vztahy vznikají, lze pak, a to dosti značně, ovlivnit ekonomické výsledky socialistických organizací v konkrétním období. Záleží totiž na stanovení okamžiku realizace, kterým může být buď vystavení faktury, nebo až její úhrada. V naší národohospodářské praxi je tímto momentem realizace už vystavení faktury, takže dodavatel může do svých tržeb zahrnout dosud nezaplacené částky. Skutečnost, že současný moment realizace není zřejmě optimální, vyplývá i ze stati prvního místopředsedy vlády ČSSR R. Rohlíčka uveřejněné v Hospodářských novinách (č. 44/ 1986 pod názvem Prvý krok v zásadnej prestavbe): „Důležitým faktorem hospodářského mechanismu je tzv. okamžik realizace výroby, tj. den, kdy se produkce odeslaná anebo odevzdaná odběrateli zahrne do tržeb dodavatele a zisk nebo ztráta z ní do jeho hospodářského výsledku. Počítá se s tím, že v průběhu 8. pětiletky bude

¹⁾ Vaněk, S.: K právní úpravě majetkových vztahů založených na účtech v peněžních ústavech, Socialistická zákonnost 1960, nebo Zirin, A.: O právnej povahe faktury, Právnické študie 1964.

²⁾ Zachystalová, H.: Právní úprava fakturačních vztahů, ÚHP 1979.

změněný ze dne vyskladnění výrobků (současný stav) na den, kdy dojde úhrada zboží na bankovní účet dodavatele. Očekáváme, že v návaznosti na úpravy v úvěrování i v platebním a zúčtovacím styku přinese tato změna nejen zrealnění peněžních vztahů v národním hospodářství, ale i zvýšení ekonomického tlaku jak na dodavatele, aby dodávali výrobky včas a také v dobré kvalitě, tak i na odběratele, aby objednávali v rámci svých finančních možností.“

A právě pro svůj značný ekonomický význam si fakturační vztahy zasluhují daleko větší pozornost, než jaká jim byla dosud věnována. Zpracování problematiky z tohoto zorného úhlu by však vyžadovalo spolupráci s dalšími odborníky, zejména ekonomy, ale k takové týmové práci zatím nedošlo.

Přes tuto skutečnost je předkládaná úvaha zpracována komplexně, neboť analyzuje všechny v dnešní době existující podklady pro placení, používané socialistickými organizacemi a vztahy, vznikající při jejich vystavování a odesílání. Pozornost je věnována vývoji právní úpravy fakturačních vztahů, dále povaze fakturačních a jim podobných vztahů. Podává novou definici fakturačních vztahů a obsahuje i návrhy pro budoucí úpravu hospodářského zákoníku i jeho prováděcích předpisů.

I. NÁSTIN VÝVOJE PRÁVNÍ ÚPRAVY FAKTURAČNÍCH VZTAHŮ

K zavedení všeobecné fakturační povinnosti došlo vydáním vyhlášek ministerstva financí, a to č. 13/1951 Ů. l., 14/1951 Ů. l., 15/1951 Ů. l. (pro fakturování a placení za zboží a výkony, fakturování a placení staveb, třetí z nich se týkala fakturování a placení projektů, územních plánů a prací zeměměřičských). Zejména vyhl. č. 13/1951 Ů. l. zakotvila instituty, které později převzal hospodářský zákoník. Je to vedle již zmíněné fakturační povinnosti obligatorní používání pojmu faktura, právo odběratele nezaplatit v rozsahu vadného plnění fakturu, stanovení penále za prodlení s odesláním faktury místo dřívější pokuty a ustanovení o tom, že zaplacením nepozbývá odběratel nároků z odpovědnosti za vady.

Významnou změnou v řešení právní úpravy fakturačních vztahů bylo zařazení úpravy vzniku práva a povinnosti fakturovat přímo do zákona č. 69/1958 Sb., o hospodářských vztazích mezi socialistickými organizacemi. Zákon vázal okamžik vzniku práva a povinnosti fakturovat na splnění (částečné splnění) dodávky. Ke splnění dodávky se pak vyžadovalo odevzdání smluvených výrobků odběrateli, příp. jejich předání dopravci v místě plnění. Určitým nedostatkem, resp. mezerou této právní úpravy bylo, že se daná ustanovení týkala jen dodávky výrobků. Pro dodávky

prací a výkonů nebylo stanoveno, kdy vzniká právo a povinnost fakturovat. Tato problematika byla svěřena prováděcím předpisům k zákonu č. 69/1958 Sb. Tedy od samého počátku bylo odděleně upraveno fakturování — dnešní terminologií řečeno — dodávek neinvestiční povahy a dodávek pro investiční výstavbu a geologických prací.

Zařazením fakturačních vztahů do hospodářského zákoníku části XI. hlavy třetí znamená důležitý mezník ve vývoji jejich právní úpravy, neboť je tím i po formálně právní stránce vyjádřen hospodářskoprávní charakter těchto vztahů. Uvedená hlava neupravuje jen problematiku fakturačních vztahů, ale je kompletní úpravou podkladů pro placení mezi socialistickými organizacemi, tedy i pro případy, kdy nejde o placení za dodávky. Vztahy, které vznikají prostřednictvím těchto jiných podkladů pro placení, nelze považovat za vztahy fakturační, přestože jsou jim podobné svou základní funkcí.

V roce 1964 byly vydány k provedení hospodářského zákoníku a současně i zák. č. 83/1958 Sb., o úpravě finančního plánování a finančního hospodaření národních podniků... vyhlášky o fakturování, a to vyhl. č. 204/1964 Sb., o fakturování a placení dodávek neinvestiční povahy, a vyhl. č. 205/1964 Sb., o fakturování a placení dodávek pro investiční výstavbu a generální opravy. Fakturování a placení geologických prací pak upravovala vyhl. č. 22/1961 Sb. Vyhláška č. 205/1964 Sb. rozeznávala mj. faktury měsíční, etapové a celkové. Při fakturování stavebních a montážních prací se uplatňovalo měsíční fakturování, tedy fakturování před splněním dodávky. V roce 1967 byla tato vyhláška zrušena a nahrazena vyhl. č. 22/1967 Sb. při zachování stejného označení. Nová právní úprava přinesla zásadní změnu koncepce fakturování, spočívající v tom, že zavedla princip objektové fakturace, doplněný systémem záloh a splátek. Vzhledem k tomu, že vyhl. č. 22/1967 Sb. byla poplatná době, ve které vznikla a nepůsobila dostatečně stimulačně na práci dodavatelů, na dodržování lhůt výstavby, dodržování rozpočtových nákladů staveb, neukládala povinnost vystavovat faktury v pevně určeném okamžiku a ani nestanovila lhůty pro jejich zasílání, byla nahrazena vyhl. č. 37/1983 Sb., o fakturování a placení dodávek pro investiční výstavbu a dodávek geologických prací. Smyslem této vyhlášky je zvýšení účinnosti fakturace v reprodukčním procesu cestou zpřísnění podmínek pro fakturování a placení a vytváření vyššího ekonomického tlaku na dodavatele ve směru včasného a kvalitního plnění dodávek pro investiční výstavbu.³⁾

Vyhláška č. 204/1964 Sb. se na rozdíl od předchozí úpravy vztahovala i na fakturování JZD a obsahovala řadu institutů, které se osvědčily

³⁾ K tomu viz Svobodová, J.—Vávrová, E.: Fakturace dodávek pro investiční výstavbu v nové právní úpravě, *Arbitrážní praxe* č. 4/1984, s. 129.

a prokázaly svou životnost. Byly proto převzaty do vyhl. č. 154/1975 Sb., o fakturování a placení dodávek neinvestiční povahy, platné doposud.

I po vydání hospodářského zákoníku přetrvává režim dvojího fakturování, a to pro oblast neinvestičních a investičních dodávek. Základním kritériem pro stanovení fakturačního režimu (fakturační příslušnosti) je princip zdrojového krytí. Pro určení fakturačního režimu je tudíž nutno zkoumat, z jakých prostředků bude konkrétní dodávka placena. Pro oblast dodávek neinvestiční povahy jsou to provozní nebo rozpočtové neinvestiční prostředky, pro dodávky investiční pak prostředky soustřeďované na investičních účtech. Princip zdrojového krytí je u dodávek pro investiční výstavbu prolomen v tom směru, že se podle vyhl. č. 37/1983 Sb. fakturují i některé výslovně stanovené poddodávky, i když jsou hrazeny z provozních prostředků.

Závěrem přehledu o vývoji právní úpravy fakturování nutno konstatovat, že setrvává existence dvou vyhlášek o fakturování a placení, prováděcích předpisů k hospodářskému zákoníku, které jsou na sobě zcela nezávislé. Jsou to vyhl. č. 154/1975 Sb. a vyhl. č. 37/1983 Sb.

II. K POJMU FAKTURAČNÍ VZTAHY

Jedna z prvních definic fakturačních vztahů v oblasti hospodářského práva (fakturační vztahy vznikají i v oblasti občanskoprávní) byla podána v učebnici Hospodářské právo, vydané nakladatelstvím Orbis Praha v roce 1966. Od té doby se v nezměněném znění objevuje i v dalších učebních pomůckách, naposledy ve slovenské učebnici Československé hospodářské právo, vydané nakladatelstvím Obzor Bratislava v roce 1982. Ve všech učebních textech jsou fakturační vztahy definovány jako vztahy socialistických organizací, které vznikají mezi dodavatelem a odběratelem, popřípadě příjemcem, při vystavování, oběhu a úhradě účtů za dodávky výrobků, prací a služeb.

V době svého vzniku byla tato definice solidním vymezením fakturačních vztahů, nyní však, podle mého názoru, už přesně nevystihuje současný stav. To lze dokumentovat následovně. Podle platné právní úpravy nepřichází příjemce jako subjekt fakturačních vztahů již v úvahu. Mohl jím být v případech traťových dodávek za platnosti dřívější vyhlášky o fakturování neinvestičních dodávek. Dnešní právní úprava příjemce z fakturování vyloučila, tyto vztahy vznikají zásadně jen mezi dodavatelem a odběratelem.

Úhradou nutno rozumět skutečnost, že organizace zaplatila, a to buď hotovými penězi, nebo prostřednictvím svého peněžního ústavu. Slovní vazba „úhrada účtů“ svádí k dojmu, jako by fakturační vztahy splývaly

se vztahy platebními. Rovněž tak použití termínu „účet“ není nejvhodnější, neboť v hospodářskoprávní teorii se během doby ustálilo použití tohoto pojmu v jiném smyslu. Účet, resp. účty, slouží pro provádění bezhotovostního platebního styku. Jsou zřizovány organizacím buď povinně, nebo na základě dohody s pobočkou Státní banky československé. Proto bude vhodnější v definici fakturačních vztahů přímo uvádět pojem faktura, o kterém lze říci, že se natolik vžil, že jej není nutné blíže vysvětlovat. Tím odpadne i další vysvětlující část dosavadní definice, neboť pojmu faktura je imanentní, že byla splněna povinnost dodat.

Z výše uvedených důvodů považují fakturační vztahy za takové vztahy, které vznikají mezi dodavatelem a odběratelem při vystavování a oběhu faktury, případně dokladu ji nahrazujícího, jejichž cílem je zabezpečit řádné a včasné zaplacení dodávky.

Terminologická poznámka: hospodářský zákoník a prováděcí předpisy k němu, týkající se fakturování, používají vedle pojmu faktura další pojmy fakturování, fakturace, fakturovat. Je třeba zodpovědět otázku, zda smyslem těchto výrazů je pouhé vystavení faktury nebo i její odeslání odběrateli. V hospodářském zákoníku odpověď na tuto otázku nenajdeme. Lze ji dovodit z prováděcích vyhlášek, které upravují problematiku fakturování, třebaže pojmy striktně nedodržují. Tak vyhl. č. 154/1975 Sb. svou druhou část označuje Fakturace a placení dodávek a část třetí a čtvrtou Fakturování... Podobně i vyhl. č. 37/1983 Sb. své části nazývá Fakturování, v jejich rámci některé marginální rubriky označuje Fakturace.

§ 3 vyhl. č. 154/1975 Sb. je nazván Vyhотовování faktury, výslovně se však zmiňuje i o jejím odesílání. Vlastní řešení zaslání faktur je upraveno v § 11, přičemž jak vyhотовování, tak i zaslání faktury je podřazeno pod název Fakturace a placení. Systematickým i logickým výkladem jednotlivých ustanovení dospívám k závěru, že vyhláška považuje za fakturaci, ale i fakturování vyhотовování spolu s odesíláním faktury, čili pojem fakturace je totožný s pojmem fakturování.⁴⁾ Tento závěr je možno aplikovat i na vyhl. č. 37/1983 Sb. Na rozdíl od vyhl. č. 154/1975 Sb. však nehovoří o právu a povinnosti fakturovat, ale pouze o právu fakturovat (viz např. § 5 odst. 4, § 6), třebaže hospodářský zákoník v § 376 výslovně stanoví, že fakturovat je právem a povinností.

K uvedené problematice poukazují na rozhodnutí Státní arbitráže ČSSR R/31/75, které pod pojmy fakturace rozumí souhrn úkonů dodavatele k zajištění úhrady za uskutečněné dodávky, které končí odesláním faktury. Je tedy odeslání faktury součástí fakturace. Avšak v komentáři

⁴⁾ Ke stejnému závěru došla i dr. Zachystalová ve své práci citované v pozn. 1.

k hospodářskému zákoníku⁵⁾ je pojem vyfakturovat zúžen a ztotožněn s pouhým vyhotovením faktury. Také další komentář k hospodářskému zákoníku⁶⁾ uvádí, že se předpokládá, že plnění fakturační povinnosti bude zabezpečeno tím, že prováděcí předpis stanoví lhůty k odeslání faktury. Podle tohoto výkladu tedy odeslání faktury není součástí povinnosti fakturovat.

Obsah výše uvedených pojmů, který vyplynul rozбором ustanovení vyhlášek o fakturování a placení, považuji za jedině správný. V dalším textu proto pod pojmy fakturovat, fakturace, vyfakturovat rozumím činnost, spojenou s vystavením a odesláním faktury.

III. K POVAZE FAKTURAČNÍCH VZTAHŮ

Fakturační vztahy zaujímají významné místo ve vzájemných vztazích socialistických organizací. Vznikají při jejich hospodářské činnosti, jsou regulovány právními normami — náleží do hospodářskoprávních vztahů. Protože vznikají mezi dodavatelem a odběratelem, mezi organizacemi, které nejsou v postavení nadřízenosti a podřízenosti (v současné době existující ekonomicky nerovný vztah na tomto konkrétním právním vztahu nic nemění) patří svou podstatou do vztahů horizontálních. Z tohoto pohledu není jejich povaha problematická, třebaže zejména v poslední době není členění hospodářskoprávních vztahů na vztahy horizontální a vertikální považováno za optimální.

Na právní povahu fakturačních vztahů lze pohlížet z různých aspektů. Je možno považovat je za vztahy relativně samostatné, za součást vztahů platebních nebo za vztahy závazkové.

Pro relativní samostatnost fakturačních vztahů svědčí jejich ekonomický význam, který spočívá zejména v tom, že napomáhají uskutečnění převodu peněžního ekvivalentu poskytnutých plnění, a tím přispívají k dovršení procesu směny v národním hospodářství. Jejich prostřednictvím lze, a to dosti značně, ovlivnit ekonomické výsledky organizace v určitém období. Vyfakturováním dodávky dochází k realizaci produkce a dodavatel ji tímto okamžikem, podle současné úpravy, vykazuje jako splnění plánu, aniž došlo k jejímu zaplacení. Relativní samostatnost fakturačních vztahů lze spatřovat i v tom, že jejich existence vyplývá z práv-

⁵⁾ Hospodářský zákoník, komentář, Orbis, Praha 1965, s. 941, uvádí: „V zájmu odběratele i národního hospodářství je, aby dodavatel dodávku nejen vyfakturoval, ale též aby fakturu včas odběrateli odeslal...“

⁶⁾ Komentář k hospodářskému zákoníku a zákonu o hospodářské arbitráži, Institut poradenství při ČsKVR, Praha 1971, s. 402.

ního předpisu — hospodářského zákoníku — který koncipuje fakturování jako povinnost socialistických organizací.

Nazírání na fakturační vztahy jako součást vztahů platebních bývá vyvozováno z jejich základní funkce, včasného a řádného zaplacení dodávky. Přispívá k tomu i způsob úpravy v hospodářském zákoníku. Ten ani v § 1, kde vymezuje předmět své úpravy, ani v názvu jedenácté části, se o fakutračních vztazích výslovně nezmiňuje, uvádí pouze vztahy platební. Vyhlášky o fakturování mají ve svém názvu zmíněno i placení dodávek a některé otázky placení i upravují. Vyhláška o platebním styku pak upravuje i některé otázky, týkající se fakturování.

Z tohoto aspektu fakturační vztahy splývají se vztahy platebními, přičemž jsou opomíjeny jejich specifické funkce. Ani při tomto pojetí však nelze klást rovnítko mezi vztahy fakutrační a platební, neboť nikoli všechny platby mezi socialistickými organizacemi se uskutečňují na podkladě faktur. Navíc se stírá skutečnost, že v platebních vztazích vystupuje i peněžní ústav jako jejich další subjekt.

Důvody, směřující k zařazení fakturačních vztahů do vztahů závazkových, lze spatřovat v tom, že vykazují znaky pro hospodářské závazky charakteristické. I fakturační vztahy jsou vztahy relativní, majetkové povahy, uskutečňují se při hospodářské činnosti mezi subjekty hospodářsko-právních vztahů, přičemž určitou problematičnost je možno spatřovat v jejich plánovitém charakteru, který je pokládán za nejtypičtější znak hospodářských závazků. Tento znak se projevuje u fakturačních vztahů jen zprostředkovaně, vyplývá z plánovitého charakteru uskutečněných dodávek. Zatímco pro hospodářské závazky je nejčastějším způsobem vzniku shodný projev vůle subjektů, tedy hospodářská smlouva, pak pro fakturační vztahy jediným možným způsobem vzniku je přímo právní předpis. Nelze však teoreticky vyloučit, že by hospodářský zákoník mohl připustit smluvní úpravu.

Z toho důvodu nelze na fakturační vztahy aplikovat obecná ustanovení o vzniku, změně a zániku hospodářských závazků. Proto byly umístěny v samostatné části hospodářského zákoníku mimo rámec hospodářských závazků.

Z uvedeného rozboru vyplývá, že fakturačním vztahům nelze upřít jejich existenci, že je třeba s nimi počítat. Je otázkou, zda hospodářský zákoník, tak jak to činí v dnešní podobě, vystačí i v budoucnu jen s pojmy faktura, fakturování, fakturovat. I nadále bude třeba věnovat fakturačním vztahům v teorii hospodářského práva pozornost, a to nejen z hlediska jejich právní úpravy, ale i z hlediska ekonomických funkcí a jejich místa v hospodářském mechanismu.

IV. DOKLADY, NA JEJICHŽ PODKLADĚ VZNIKAJÍ FAKTURAČNÍ VZTAHY

Jak vyplynulo z definice fakturačních vztahů, uvedené vpředu, mohou tyto vztahy vznikat jen na základě faktury nebo dokladu ji nahrazujícího. Mají-li tyto doklady pro placení dodávek, ať už výrobků, prací, služeb či výkonů takový význam, je třeba o nich, alespoň v obecné rovině, pojednat.

1. Faktura

Z ekonomického hlediska je faktura doklad, vystavovaný dodavatelem a zasílaný odběrateli, plnící několik funkcí. Předně, a to nejdůležitější funkcí faktury je sdělení dodavatele odběrateli částky, kterou má zaplatit jako peněžní ekvivalent poskytnutého plnění, požadující její zaplacení do určité lhůty ve faktuře uvedené. Tak plní faktura svou nejdůležitější ekonomickou funkci, funkci podkladu pro placení. Napomáhá uskutečnit převod peněžního ekvivalentu poskytnutého plnění (hmotných statků, provedených prací, poskytnutých služeb), a tím přispívá k dovršení procesu směny v národním hospodářství.

Faktura je významný účetní doklad, na jehož základě se uskutečňují zápisy o pohybu hodnot v účetní evidenci dodavatele i odběratele.

Faktura umožňuje provádění cenové kontroly, daňové kontroly, jakož i kontroly plnění plánu odbytu. Kontrolní funkce faktury lze využít i pro kontrolu plnění uzavřených hospodářských smluv, avšak tato funkce není zatím dostatečně využívána. Z uvedeného je patrné, že ekonomické funkce faktury jsou daleko širší, že nejde jen o podklad pro placení dodávek mezi socialistickými organizacemi, i když je to funkce nejdůležitější.

V současné době je dokladem o realizaci produkce již vyhotovená a odeslaná faktura. Moment realizace je z ekonomického hlediska velice důležitý. Teoreticky vztato může jím být doba, kdy je zboží vyfakturováno nebo až okamžik úhrady faktury za dodané zboží, jak bylo uvedeno už v úvodní poznámce. Protože pro 8. pětiletku se počítá s tím, že bude moment realizace posunut oproti dnešnímu stavu na den, kdy dojde úhrada na bankovní účet dodavatele, lze očekávat zlepšení práce dodavatelů v tom, že budou dodávat výrobky včas a v dobré kvalitě, a odběratelů v objednávání v rámci svých finančních možností. (Viz už zmiňovanou stať R. Rohlíčka v Hospodářských novinách č. 44/1986.)

Vzhledem ke značnému ekonomickému významu faktur a vztahů, vznikajících při jejich vyhotovování a odesílání, je třeba věnovat zvýšenou pozornost i otázkám jejich právní úpravy, která spolu s úpravou některých otázek placení představuje právní regulaci času a způsobu přesunu

peněžních prostředků za uskutečněné dodávky od odběratele k dodavateli, zpravidla v závislosti na plnění dodávek. Přitom je třeba mít neustále na zřeteli vazbu ekonomiky a práva, zejména skutečnost, že vhodně volenou koncepcí právní úpravy fakturačních vztahů lze pozitivně zpětně působit na ekonomiku. Právní úprava faktur a vztahů, vznikajících při jejich vyhotovování a odesílání, by měla svou formou a mírou úplnosti odpovídat jejich faktickému významu v národním hospodářství.

Z hlediska hospodářskoprávní teorie je faktura jednostranný právní úkon dodavatele, kterým požaduje na odběrateli zaplacení uskutečněné dodávky. Domáhá se jím svého práva na zaplacení formou a způsobem, jež mu ukládají právní předpisy. Tímto právním úkonem plní současně svou povinnost vůči společnosti, neboť vystavení a odeslání faktury není jen jeho právem, ale i jeho povinností.

Podle § 23 odst. 1 h. z. se pro jednostranné právní úkony vyžaduje písemná forma jen v případech, stanovenými právními předpisy. Avšak ani hospodářský zákoník, ani prováděcí předpisy písemnou formu pro fakturu výslovně nestanoví. Z dikce příslušných ustanovení prováděcích předpisů lze dovodit, že požadavek písemné formy musí faktura splňovat. Ukládají totiž organizaci povinnost fakturu odeslat ve lhůtách, jejichž nedodržení, resp. překročení je postihováno majetkovou sankcí, nazvanou penále. Upravují i obsah tohoto dokladu tím, že stanoví jeho náležitosti, což prakticky vylučuje možnost jiné než písemné formy.

V souvislosti s posouzením právní povahy faktury je nezbytné položit si otázku, jaký je vztah práva na zaplacení ceny uskutečněné dodávky a faktury. Jinak řečeno, zda existuje povinnost zaplatit za dodávku i tehdy, když odběratel fakturu neobdržel. Zde je nutno připomenout, že faktura nemá a nikdy také neměla povahu cenného papíru, není do ní inkorporován žádný peněžitý závazek. V letech 1968—1969 se vyskytly teoretické úvahy o možnosti dát faktuře nové funkce a učinit ji přímo nástrojem čerpání bankovního úvěru dodavatelem. Takové představy však nebyly realizovány a faktura nikdy povahu cenného papíru nezískala.⁷⁾

Právo na zaplacení dodávky není podmíněno konkrétní fakturou, ve většině případů vyplývá z hospodářské smlouvy. Vzniká splněním dodávky, je tedy na existenci faktury zcela nezávislé. Faktura je jen podkladem k uskutečnění platby za dodávku, nikoli důvodem této platby. Právním důvodem platby je existence smlouvy (jiné právní skutečnosti) a uskutečnění dodávky, nikoliv faktura. Faktura nezakládá právo na zaplacení dodávky, pouze je konkretizuje co do výše a doby, v níž má být uspokoi-

⁷⁾ Zachystalová, H.: Právní úprava fakturačních vztahů, ÚHP 1979.

jeno. Právo na zaplacení dodávky a jemu odpovídající povinnost zaplatit neplatí tedy v žádném případě až z faktury.⁸⁾

Odlišného názoru je K. Čapek, který uvádí: „Není možné platit na podkladě faktury (platit fakturu, resp. fakturovanou cenu či částku) bez faktury. Proto odběrateli, který fakturu neobdržel, nevznikne povinnost tuto fakturu zaplatit. Odběratel se nemůže dostat do prodlení s plněním neexistující povinnosti, není povinen platit poplatek z prodlení...“⁹⁾

Podle mého soudu by se nemělo hovořit o placení faktury, ale o placení fakturované ceny dodávky. Kdyby tomu bylo tak, jak uvádí zmíněný autor, pak by bez faktury nebylo možno přiznat právo na zaplacení ceny dodávky. Právní předpisy upravující fakturování však právo ani povinnost na zaplacení dodávky nezakládají, pouze upravují, jak má být dosaženo zaplacení.

2. Doklady nahrazující fakturu

Nejpoužívanějším podkladem pro placení dodávek mezi socialistickými organizacemi je faktura, jak vyplynulo z výše uvedeného. Její existenci zakotvuje § 375 h. z. stanoví, že je zpravidla podkladem při placení dodávek. O dokladech, které mohou fakturu nahradit, se však uvedené ustanovení výslovně nezmiňuje, což považuji za určitou právní mezeru. A to přesto, že dikce § 375 h. z. používání jiných dokladů, než je faktura, připouští. Existence dokladů nahrazujících fakturu vyplývá až z § 378 h. z., který upravuje poplatek z prodlení za opožděné placení faktury a dokladu ji nahrazujícího. V § 377 h. z. je upraveno penále, pouze však za opožděné odeslání faktury. Na opožděné zaslání dokladů nahrazujících fakturu by nemělo být možné tuto majetkovou sankci aplikovat. Vyhláška č. 154/1978 Sb. v § 24 odst. 1 však uvedené penále rozšiřuje i na opožděné zaslání dokladů nahrazujících fakturu. Takto řešenou právní úpravu penále nepovažuji „za čistou“, napříště bude třeba, aby hospodářský zákoník s touto majetkovou sankcí pamatoval i na doklady nahrazující fakturu.

V této souvislosti však bude nutné v § 377 h. z. stanovit, že se nejedná o dodavatele (dnešní úprava), ale obecně o „organizaci“, jako je tomu i v jiných ustanoveních o fakturování. Opožděné zaslání dokladů nahrazujících fakturu může totiž způsobit jen odběratel. Jinými slovy řečeno, má-li penále dopadnout jak na opožděné zaslání faktury i dokladů nahrazujících fakturu (které vystavuje zásadně odběratel), musí být stanoveno, že je zaplatí organizace.

⁸⁾ Za určitý nedostatek právní úpravy jednotlivých smluv, uvedených v hospodářském zákoníku, je možno považovat skutečnost, že povinnost zaplatit je zakotvena výslovně jen u některých. Do budoucna by bylo možná účelné vyjádřit obecně, že organizaci náleží za poskytnuté plnění úplata, pokud není právním předpisem stanoveno nebo na jeho základě dohodnuto něco jiného.

⁹⁾ Čapek, K.: K problematice účinnosti právních úkonů, Právník 9/1986, s. 830.

Mám za to, že by v ustanoveních hospodářského zákoníku, kde je zmiňována faktura, měly být paralelně uvedeny i doklady nahrazující fakturu, aby se jejich existence nemusela složitě odvozovat.

Doklady nahrazující fakturu, tak jako faktura, mohou být používány zásadně jen při dodávkách výrobků. Vystavování dokladů nahrazujících fakturu je účelné a zejména praktické především v oblasti nákupu zemědělských výrobků a při některých dodávkách pro vývoz, tedy v oblasti neinvestičních dodávek. Na jiných úsecích se v současné době s těmito doklady nesetkáme. Z tohoto důvodu konkretizuje doklady nahrazující fakturu jen vyhl. č. 154/1975 Sb. Věnuje jim jednu ze svých částí, a to čtvrtou. Podle § 19 a následujících považuje za ně:

nákupní lístek s úhrnnou cenou dodávky, kterého se používá pro fakturování a placení dodávek zemědělských výrobků, sběrný nákupní lístek používaný pro jmenovitě vybrané druhy zemědělských výrobků, případně o opakující se dodávky, jestliže se o tom organizace dohodnou, souhrnný nákupní list používaný při automatizovaném zpracování ekonomických informací a výpočet kupní ceny používaný u dodávek pro vývoz.

I tyto doklady musí obligatorně obsahovat náležitosti uvedené v §§ 19 až 23 vyhl. č. 154/1975 Sb., které rovněž určují den vzniku práva a povinnosti fakturovat, lhůtu pro odevzdání (odeslání) dokladů nahrazujících fakturu a některé další údaje.

O dokladech nahrazujících fakturu v oblasti nákupu zemědělských výrobků pojednává i vyhl. č. 73/1985 Sb., o základních podmínkách dodávek zemědělských výrobků a zemědělských potřeb. Ta v § 18 stanoví nákupním organizacím povinnost vystavit doklad o převzetí každé dodávky zemědělských výrobků. Tím je nákupní lístek s úhrnnou cenou, který je současně i podkladem pro placení.

Mohu tedy stručně shrnout, že 1. doklady nahrazující fakturu vystavuje zásadně odběratel, kterým je nákupní organizace; 2. funkce dokladů nahrazujících fakturu jsou totožné s funkcemi faktury, neboť jsou především podklady pro placení dodávek; 3. vztahy, které vznikají při vystavování a odesílání dokladů nahrazujících fakturu se v ničem neliší od fakturačních vztahů, proto je nutné považovat je rovněž za vztahy fakturační.

V. K POVAZE VZTAHŮ VZNIKAJÍCÍCH NA ZÁKLADĚ JINÝCH DOKLADŮ PRO PLACENÍ, NEŽ JE FAKTURA A DOKLADY JI NAHRAZUJÍCÍ

Vedle faktury a dokladů ji nahrazujících mají důležitý význam pro řádné a včasné placení mezi socialistickými organizacemi i podklady pro placení používané v jiných případech než při placení dodávek. Hospodářský zákoník je v § 380 příkladmo vypočítává, řadí k nim dobropis, vyúčtování

a rozhodnutí nebo opatření příslušných orgánů. Jestliže jsou vztahy, vznikající při vystavování a odesílání faktur, označovány jako vztahy fakturační, pak vztahy, které vznikají na základě jiných dokladů pro placení označení podle názvů těchto dokladů nenesou. Nelze proto hovořit např. o vztazích dobropisných (dobropisových), vyúčtovacích apod.

Podklady pro placení uvedené v § 380 h. z. mají značně různorodý charakter, neboť některé z nich pouze osvědčují určitou skutečnost, další pak mají pravotvorné účinky, neboť na jejich základě dochází ke vzniku nového právního vztahu. Tak např. vystaví-li dodavatel dopropis, a to ještě před zaplacením faktury při zjištění, že fakturoval vyšší cenu, než měl, nový právní vztah nevzniká. Ten vznikl v minulosti na základě některé z právních skutečností, rozhodných pro založení hospodářského závazku, a je zcela nepodstatné, zda to byla smlouva, opatření ústředního orgánu nebo jiná právní skutečnost. Vystaveným a odeslaným dopropisem dodavatel pouze uvedl cenu faktury do souladu s cenou realizované dodávky. Podobně vystaví-li odběratel vyúčtování, kterým se domáhá zaplacení majetkových sankcí, nezakládá jím nový vztah, neboť ten vznikl porušením právní povinnosti, např. nesplnil-li dodavatel řádně nebo včas. Zaslané vyúčtování pouze vyčísluje, kolik musí organizace zaplatit za porušení svých povinností.

Vydá-li však příslušný nadřízený orgán opatření, kterým ukládá převod správy národního majetku mezi státními organizacemi, pak toto opatření nový vztah mezi uvedenými organizacemi založilo a současně slouží jako podklad pro placení, jde-li o převod úplný.

Na základě tohoto zjištění je možno konstatovat, že převážná většina podkladů pro placení zakotvených v § 380 h. z. nevede ke vzniku nových právních vztahů, ale směřuje do oblasti vztahů platebních. Toto tvrzení má oporu v § 3 vyhl. č. 10/1978 Sb., o platebním styku a zúčtování na účtech organizací, který uvádí, že podkladem pro vyhotovení příkazů organizací jsou zejména faktury, dokady nahrazující fakturu, splátkové listy, pravomocná a vykonatelná rozhodnutí orgánů..., jakož i jiné doklady, kterými věřitel vyčísluje pohledávky a požaduje jejich zaplacení, např. vyúčtování a dopropisy. Zmíněné ustanovení je nepřesné, neboť na rozdíl od hospodářského zákoníku nerozlišuje vystavovatele vyúčtování a dobropisu. Není možné, aby dobropis vystavoval věřitel, když ten podle hospodářského zákoníku může vystavit jen vyúčtování.

Vztahy, ve kterých dochází k používání podkladů uvedených v § 380 h. z., resp. které vznikají na jejich základě, nejsou jednotné. Podat jejich úplný výčet a rozbor by bylo, v důsledku jejich velké různorodosti, víc než obtížné, pokus o jejich definici nemá, podle mého názoru, naději na úspěch. Plastičnost těchto vztahů vynikne teprve rozbohem jednotlivých podkladů, který provádím dále.

VI. PODKLADY PRO PLACENÍ, NEJEDNÁ-LI SE O DODÁVKY

Způsob právní úpravy těchto dokladů v § 380 h. z. je třeba považovat za prozíravý, neboť umožňuje používat i jiné doklady jako podklad při placení kromě tam konkrétně uvedených. V průběhu existence hospodářského zákoníku nedošlo však v praxi socialistických organizací k používání jiných dokladů, takže už před více jak čtvrtstoletím postihl zákonodárce všechny podklady pro placení v případech, kdy se nejedná o dodávku. Domnívám se, že dokladem, který přichází v úvahu jako podklad pro placení, by mohla být za určitých předpokladů i hospodářská smlouva.

1. Dobropis

Tento podklad pro placení má v praxi široké uplatnění, avšak právně není upraven, kromě uvedení v § 380 h. z., že jej vystavuje dlužník. S tímto konstatováním je však v rozporu § 3 odst. 2 vyhl. č. 10/1978 Sb., jak bylo výše uvedeno. V budoucnu by znění vyhlášky v uvedeném odstavci mělo být uvedeno do souladu se zákonným zněním.

Užívání dobropisu je ponecháno zcela na vůli dlužníka, který všechny náležitosti, týkající se dobropisu, stanoví podle vlastní úvahy. Obecně může být vystavovatelem kterákoliv organizace, v dodavatelsko-odběratelských vztazích jím bude zpravidla dodavatel. Ten používá dobropis z vlastní iniciativy zejména tehdy, zjistí-li, a to ještě před zaplacením faktury, že fakturoval odběrateli více, nebo tehdy, zjistí-li až při kontrole proplacených faktur, že mu odběratel zaplatil víc, než bylo uvedeno fakturou. Vystaví-li dodavatel dobropis ještě před zaplacením faktury odběratelem, nemůže se dostat do situace, že mu ji odběratel vrátí s odvoláním na závady v obsahu faktury, což umožňuje § 12 odst. 2 vyhl. č. 154/1975 Sb.

Dobropis vydává dodavatel i na žádost svého odběratele, zejména v reklamačním řízení. Jde např. o situaci, kdy poskytuje slevu za vadné plnění nebo vrací-li částku za dodané výrobky, jestliže měly neodstranitelnou vadu, a tím došlo ke zrušení smlouvy apod. Případů pro využití dobropisu je však více. Může to být vrácení neoprávněného majetkového prospěchu, poskytnutí náhrady škody, ale i zaplacení majetkových sankcí plátcem apod.

2. Vyúčtování

Podobně jako dobropis, ani tento podklad pro placení není právně upraven. Hospodářský zákoník v § 380 jen stanoví, že jej vystavuje věřitel. V souvislosti s účtováním a vymáháním majetkových sankcí je v § 142

h. z. stanovena povinnost organizaci, které vzniklo právo na jejich zaplacení, sankce vyúčtovat — tedy zaslat vyúčtování — bez zbytečného odkladu po uplynutí měsíce, v němž na ně vzniklo právo. Pro druhou organizaci je zakotvena povinnost do 30 dnů po obdržení vyúčtování sankce zaplatit nebo sdělit námitky. Avšak ani pro tyto případy nejsou náležitosti vyúčtování nikde stanoveny.

Vedle tohoto uplatnění se vyúčtování vystavuje při placení dodávek, které byly vyňaty z fakturačního režimu. Jsou to dodávky týkající se fakturování a placení např. přepravních výkonů dopravních organizací, prací a služeb prováděných orgány federálního ministerstva spojů, služeb poskytovaných advokátními organizacemi atd. Jde o jediné případy fakturování dodávek, na které nelze vystavit fakturu, které taxativně stanoví § 1 odst. 2 vyhl. č. 154/1975 Sb.

Typickým příkladem používání vyúčtování jsou případy, kdy není účelné nebo možné vydat to, co bylo neoprávněně získáno, nebo věc téhož druhu podle § 123 h. z. odst. 3. Tehdy se nahrazuje cena podle doby získání, kterou se povinná organizace dozví právě z vyúčtování. Dalším příkladem použití vyúčtování jsou úplatné převody správy národního majetku (zřejmě i správy majetku družstevních a společenských organizací), ale i další případy dispozic s národním majetkem mimo obvyklé hospodaření. Domnívám se, že v případě převodu správy národního majetku podle § 347 h. z. může být poskytnuta úplata přímo na základě smlouvy o převodu správy národního majetku, jde-li pochopitelně o převod úplatný. Jestliže by nebyla ve smlouvě cena uvedena, pak vůbec nevznikla, neboť cena je podstatnou náležitostí. Není pochyb o tom, že dojde-li k převodu správy národního majetku na základě opatření nadřízeného orgánu, bude toto rozhodnutí současně podkladem pro placení, neboť opatření příslušných orgánů je v § 380 h. z. výslovně zmíněno. Analogicky by mělo být postupováno i v případech převodu správy národního majetku realizovaného hospodářskou smlouvou. K této problematice se vracím dále.

Jak už bylo uvedeno, nejsou náležitosti dobropisu a vyúčtování právně zakotveny, přitom se v denním styku socialistických organizací běžně používají a budou i nadále používat.

Považovala bych proto za účelné, aby byly upraveny základní náležitosti těchto podkladů pro placení, týkající se subjektů, účelu a výše platby a splatnosti. Její lhůtu by měl stanovit, vzhledem k účelu vystaveného dokladu, sám vystavovatel podle vlastní úvahy. V praxi by taková úprava zlepšila orientaci v oběhu těchto dokladů, jejich kontrolu i uplatnění výpočetní techniky. Kromě toho by bylo možné dobropis s těmito náležitostmi považovat za uznání závazku podle § 132 h. z., což v současné době je možné pouze tehdy, když z jeho obsahu nebo odkazu na související

podklady nebo doklady lze dovodit, že dlužník písemně uznává peněžitý závazek vůči věřiteli.¹⁰⁾

Právní regulace základních náležitostí dopropisu a vyúčtování by mohla být řešena de lege ferenda jak v hospodářském zákoníku, tak i prováděcích předpisech. Hospodářský zákoník by takovou úpravu mohl obsahovat jen za předpokladu, kdyby současně obsahoval i úpravu náležitostí faktury. Avšak takové řešení se mi příliš nezamlouvá, prováděcí předpisy jsou pro takovou úpravu vhodnější. Z nich je třeba bez dalšího vyloučit vyhlášku o fakturování, neboť ta upravuje zásadně podklady pro placení dodávek. Nabízí se řešení ve vyhlášce o platebním styku a zúčtování na účtech organizací, neboť jde o podklady pro placení a i dnes je vyhláška zmiňuje.

3. Rozhodnutí nebo opatření příslušných orgánů ve smyslu § 380 h. z.

Příslušnými orgány je nutno rozumět značně široký okruh subjektů. Patří k nim nejen všechny nadřízené orgány socialistických organizací, ale i orgány státní, např. arbitrážní, soudní, národní výbory, orgány družstevní i orgány společenských organizací, např. jejich ústřední výbory a orgány další.

Z tohoto široce pojatého okruhu subjektů se odvíjí i velice různorodá rozhodnutí a opatření, vydávaná těmito orgány. V jejich rámci mají značný význam pravomocná a vykonatelná rozhodnutí orgánů hospodářské arbitráže, znějící na peněžité plnění. Zákon o hospodářské arbitráži zakotvuje jejich obsahové i formální náležitosti a jejich výkon, který dále zpřesňují zvláštní předpisy. Tím je vyhl. č. 10/1978 Sb., stanovící příjemci (oprávněné organizaci) možnost provést inkaso částky (nesplní-li povinná organizace uloženou povinnost) právě na základě pravomocného a vykonatelného rozhodnutí orgánů hospodářské arbitráže, soudu nebo jiného státního orgánu a v případech, kdy to stanoví zvláštní předpisy.

Do této skupiny podkladů pro placení je třeba zahrnout i rozhodnutí, znějící na peněžité plnění vydané generálním ředitelem koncernu, popřípadě orgánu jím pověřeného. Avšak nesplní-li koncernový podnik (koncernová účelová organizace) uloženou povinnost v rozhodnutí dobrovolně, nelze na výkon takového rozhodnutí aplikovat výše uvedené ustanovení vyhl. č. 10/1978 Sb. Toto ustanovení totiž dopadá jen na pravomocná a vykonatelná rozhodnutí státních orgánů a na další případy, stanovené zvláštními předpisy. Rozhodnutí generálního ředitele koncernu ve sporech uvnitř koncernu není rozhodnutím státního orgánu, donucení organizačních jednotek koncernu ke splnění rozhodnutí patří do sféry řízení uvnitř koncernu.

¹⁰⁾ K tomu viz S 109/71 HP 10/1971 s. 842.

Zvláštní předpis, který je v uvedeném ustanovení vyhl. č. 10/1978 Sb. zmiňován, dosud nebyl vydán. Protože v koncernech k výše uvedenému případu nedochází jen ojediněle, je třeba vzniklou situaci řešit. A to buď vydáním nového předpisu, který by výslovně stanovil možnost použití inkasní formy placení i pro další případy, nebo novelizací stávajících předpisů. Tedy nař. vl. č. 91/1974 Sb., o organizaci výrobních hospodářských jednotek a o jejich statutech, případně i vyhl. č. 10/1978 Sb. V této souvislosti by bylo zapotřebí řešit i související problematiku, zejména účast koncernových podniků (koncernových účelových organizací) ve fakturačních a platebních vztazích při započítávání vzájemných pohledávek.

4. Ostatní podklady pro placení

V úvodu VI. části byla pozitivně hodnocena prozíravost zákonodárce, kterému se podařilo demonstrativním výčtem podkladů pro placení v § 380 h. z. v podstatě obsáhnout všechny praxí používané doklady. Snad kromě hospodářské smlouvy o převodu správy národního majetku, jejíž použití jako podkladu pro placení však není zcela jednoznačné, jak dále uvedu. Mám však za to, že by podkladem pro placení mohly být i jiné typy hospodářských smluv, na jejichž podkladě dochází k **opakuji**cím se peněžitým platbám, např. nájemného, za uskladnění nebo jde-li o převod peněžních prostředků ze smlouvy o sdružení atd.

Podkladem pro placení nemůže být tedy každá hospodářská smlouva, ale zejména smlouvy o jiném plnění. Hospodářská smlouva v sobě zahrnuje jak funkci právního důvodu, z kterého se odvíjí platba, resp. platební povinnost, tak i funkci podkladu pro uskutečnění platby, jak už jsem uvedla v jiné souvislosti. Proto by mělo postačovat vystavení příkazu k platbě přímo na základě hospodářské smlouvy. Takovému postupu z hlediska hospodářského zákoníku i jeho prováděcích předpisů nic nebrání. Avšak § 7 vyhl. č. 154/1971 Sb., o účetnictví, vyžaduje samostatný účetní doklad pro každou operaci. Umožňuje vyhotovovat souhrnné doklady, avšak ne na dobu delší jednoho měsíce. Vzhledem k rigoróznosti tohoto ustanovení, které nepřipouští výjimky, není možné, aby se hospodářská smlouva stala podkladem pro placení. V budoucnu by se mělo ve vyhlášce o účetnictví pamatovat na opakující se pravidelné platby tak, aby se na jejich úhradu nemusely měsíc co měsíc vystavovat stejné účetní doklady. Nepovažuji totiž za vhodné, aby prostor daný hospodářským zákoníkem pro realizování hospodářské činnosti a navazujících úkolů, byl omezován a sešněrováván předpisy nižší právní síly, zvláště když to není nezbytné.

ZÁVĚREČNÁ POZNÁMKA

V předložené úvaze o fakturačních a jim podobných vztazích jsem se musela dotknout některých problémů a zaujmout k nim stanovisko. V některých případech jsem se snažila i o návrhy de lege ferenda. Na tomto místě se vracím jen k těm problémům, které považuji za zásadní.

Domnívám se, že existence dvou fakturačních vyhlášek není právě ideálním stavem. Doporučuji proto zvážit možnost sjednocení právní úpravy fakturování dodávek tak, aby byla upravena jedním právním předpisem. Ten by obsahoval společná ustanovení o fakturování a placení a ve zvláštní části specifickou úpravu fakturování dodávek investičního charakteru. Mám za to, že různý způsob zdrojového krytí nemůže vyvolávat tak podstatné rozdíly v režimu fakturování dodávek, aby je nebylo možné upravit jedním právním předpisem. Tímto řešením by se problematika fakturování jednak zřehlednila, jednak by se snížil počet předpisů, což není zanedbatelná skutečnost.¹⁴⁾

Rovněž dávám k úvaze možnost právně upravit obsahové náležitosti dobropisu a vyúčtování. Nejde mi o podrobnou úpravu, jaká je například u faktury, ale jen o úpravu základních náležitostí. Zakotvit tyto náležitosti by mohl jak hospodářský zákoník, což považuji za méně vhodné, tak i prováděcí předpisy. Do hospodářského zákoníku by bylo možné umístit úpravu těchto náležitostí jen za předpokladu, jestliže by obsahoval i úpravu náležitostí faktury. Z prováděcích předpisů se jako nejvhodnější jeví úprava ve vyhlášce o platebním styku a zúčtování na účtech organizací, která se o těchto dokladech i dnes zmiňuje.

Obsahové náležitosti, které považuji za účelné zakotvit v právním předpise, by se měly týkat subjektů, účelu a výše platby a splatnosti. Její délka by spočívala na vlastní úvaze vystavovatele s ohledem na příliš široké a rozmanité uplatnění těchto podkladů pro placení. Povinné uvádění jen základních obsahových náležitostí by mimo jiné umožnilo za určitých předpokladů považovat dobropis za uznání závazku podle § 132 h. z. V současné době je to možné jen tehdy, uzná-li povinná organizace závazek co do důvodu i rozsahu.

Zpracování fakturačních a jim podobných vztahů společně s doklady, které podmiňují vznik těchto vztahů, jsem se snažila pojmout komplexně. V hospodářskoprávní teorii jde vůbec o první zpracování takto pojaté problematiky. Přitom předpokládám, a poměrně značný význam těchto vztahů to i vyžaduje, vrátit se k některým otázkám. Domnívám se, že z hlediska takto pojatého zpracování dané problematiky nemusí být všechny názory, které jsem v úvaze zaujala, jednoznačně přijaty.

¹⁴⁾ Blíže k tomuto problému Zachystalová, H.: Právní úprava fakturačních vztahů, ÚHP 1979, s. 140.

МАРИЯ ЗАГРАДНИЧКОВА

**К ПРОБЛЕМАТИКЕ ФАКТУРНЫХ И АНАЛОГИЧНЫХ
ОТНОШЕНИЙ**

Резюме

В статье комплексно разрабатываются отношения между социалистическими организациями, возникающие в связи с выписанием и отправлением фактуры и документов ее заменяющих, а также отношения, которые возникают на основании других платежных документов.

В общем плане проведен анализ всех существующих платежных документов (требований), не только по поставкам продукции, работ, услуг и исполнений, но и в случае, когда дело поставок не касается. В данной взаимности предлагаются определенные рекомендации, касающиеся также более детального правового урегулирования.

Кроме указанной проблематики, которая считается основной, приводится также краткий очерк развития правового регулирования фактурных отношений, а также анализ характера этих отношений. В заключительном примечании обобщаются важнейшие выводы, сделанные автором в ходе разработки проблематики.

MARIE ZAHRADNÍČKOVÁ

**ZUR PROBLEMATIK DER FAKTURIERUNGS- UND DIESEN
ÄHNLICHER BEZIEHUNGEN**

Resümee

Die Studie enthält die komplexe Bearbeitung der Beziehungen zwischen sozialistischen Organisationen, die bei der Ausstellung und Absendung der Faktur und der sie ersetzenden Belege entstehen, sowie auch der aufgrund von anderen Belegen für die Zahlung entstehenden Beziehungen.

In allgemeiner Ebene wird die Analyse aller existierenden Belege für die Zahlung durchgeführt, und zwar nicht bloß der Lieferungen von Erzeugnissen, Arbeiten, Diensten und Leistungen, sondern auch in Fällen, wo es sich nicht um Lieferungen handelt. In diesem Zusammenhang werden dann gewisse Empfehlungen vorgeschlagen, die auch die detaillierten rechtlichen Regelungen betreffen.

Außer dieser Problematik, die als hauptsächliche Betrachtet wird, wird eine kurzgefaßte Skizze der Entwicklung bezüglich der rechtlichen Regelung der Fakturierungsbeziehungen gegeben, und auch eine Analyse des Charakters dieser Beziehungen. In der Schlußbemerkung werden die wichtigsten Folgerungen zusammengefaßt, zu denen die Verfasserin bei der Bearbeitung der Problematik gelangt ist.

MIROSLAV BĚLINA

SOCIÁLNÍ ZABEZPEČENÍ VE VELKÉ BRITÁNII

Cílem této studie je pokusit se o kritický pohled na právo sociálního zabezpečení v zemi, která byla kolébkou kapitalismu, a která se postupně stala nejmocnější a nejbohatší zemí na světě, a i když její sláva, moc a bohatství ve 20. století velmi rychle pohasly, stále ještě patří i dnes mezi nejvyspělejší kapitalistické státy.

V této studii však nepůjde o to provádět podrobný rozbor a výklad všech institucí práva sociálního zabezpečení ve Velké Británii. Takový výklad by si vyžadoval podrobnější studii. Půjde spíše o to, poukázat na teoretická východiska současné právní úpravy a na zásady této úpravy a pouze příkladmo bude zmínka o některých institutech práva sociálního zabezpečení ve Velké Británii podrobněji.

Záměrem autora této studie není provádět komplexní kritiku práva sociálního zabezpečení v kapitalistické společnosti obecně, ale zaměřit se na jednotlivou konkrétní zemi, tj. v tomto případě Velkou Británii, a na příkladě konkrétní právní úpravy v této jedné zemi, která stále patří mezi nejvyspělejší kapitalistické státy a samozřejmě mezi země s nejvyspělejší právní úpravou v rámci kapitalistického společenství, ukázat na základní nedostatky v právní úpravě sociálního zabezpečení v kapitalistické společnosti.

Přitom je třeba současně mít na paměti, že současná právní úprava sociálního zabezpečení v kapitalistických zemích je v řadě směrů ovlivňována právní úpravou této problematiky v socialistických zemích. Řada pozitivních prvků, které se v úpravě práva sociálního zabezpečení v kapitalistických zemích v posledních desetiletích objevily, je nesporně buď pod přímým vlivem úpravy sociálního zabezpečení v socialistických zemích, nebo pod nepřímým vlivem, zprostředkovaným mezinárodními organizacemi. Pokud jde konkrétně o Velkou Británii, tak se jedná podle mého názoru především o nepřímý zprostředkovaný vliv socialistické právní úpravy. Domnívám se, že je možno bez jakékoliv nadsázky tvrdit, že kdyby nebylo ať již přímého či nepřímého vlivu právní úpravy sociálního zabezpečení v socialistických zemích, pak by současný standard sociálního zabezpečení v kapitalistických zemích, a platí to podle mého

názoru i o Velké Británii, byl podstatně nižší; zejména pokud se jedná o věcný rozsah zabezpečení. Tím ovšem zdaleka nemám v úmyslu tvrdit, že vliv právní úpravy socialistických zemí je vždy rozhodujícím nebo dokonce jediným činitelem, který pozitivně ovlivňuje úpravu sociálního zabezpečení v kapitalistických zemích. Je samozřejmé, že existuje celá řada dalších činitelů, jako je především organizovaná síla dělnické třídy a mnoho dalších faktorů. V této studii však nemám v úmyslu provádět rozbor této problematiky, ale zaměřím se přímo na konkrétní úpravu ve Velké Británii.

I. SPOLEČNÉ OTÁZKY PRÁVA SOCIÁLNÍHO ZABEZPEČENÍ VE VELKÉ BRITÁNII

V době počátečního kapitalismu a industrializace bylo podle tehdejší oficiální ideologie blahobytu dosahováno prostřednictvím osobního úsilí. Chudoba se proto jevila nikoli jako výsledek sociálních a ekonomických sil, ale spíše jako osobní neúspěch. V tomto období je vytvářeno chudinské právo, které věnuje pozornost chudobě jako hrozbě veřejného pořádku a stability.

Liberální individualismus vyrůstal sice za obdobného průmyslového systému, ale změněné politické klima dává vzniknout nové ideologii. Dochází ke vzniku nových humánních idejí, spojených s filantropickým hnutím. V období liberálního individualismu se však nicméně vycházelo z toho, že blahobytu se dosahuje působením tržních sil a svobodného podnikání.

Konečně třetí ideologií, která se v průběhu historického vývoje objevuje, je kolektivismus. Tato ideologie vzala za základ odmítnutí tržního systému jako metody sociálního blahobytu. Sociální zabezpečení by mělo odstraňovat nerovnosti, vyplývající z tržní ekonomie a mělo by proto zajišťovat jako primární cíl redistribuci zdrojů z bohatých na chudé. Podle této ideologie by blahobyt měl být univerzální, tj. měl by se týkat všech v rámci širokého okruhu sociálních kategorií (tj. bez ohledu na věk, nemoc, invaliditu, velikost rodiny apod.) bez sociálního dělení.

Kolektivistický přístup je charakterizován vzrůstajícími pokusy o sociální integraci a velmi širokými ustanoveními o sociálních službách.¹⁾

¹⁾ K celé této problematice podrobněji srov. A. J. Ogus, E. M. Barendt: *The Law of Social Security*, Butterworths, London 1982, s. 5 a následující. Tito autoři ke vztahu služeb a peněžitých dávek uvádějí, že peněžitá dávky jsou méně citlivé na specifické potřeby a méně osobní ve své administrativě než sociální služby. Individuální přístup obsažený v sociálních službách může sice odpovídat humánnímu přístupu podle individuálních okolností a současně podporovat větší sociální aktivitu. Na druhou stranu je však obecně řízení a provádění sociálních služeb mnohem nákladnější než jedno-

Našemu čtenáři, pokud není blíže seznámen s problematikou sociálního zabezpečení v kapitalistických státech a zvláště Velké Británie, by možná připadalo samozřejmé, že v současných vyspělých kapitalistických zemích převládá v sociálním zabezpečení jednoznačně kolektivistické pojetí, které jediné ze všech shora uvedených ideologií je možno považovat za adekvátní pro moderní buržoazní stát. Nicméně odpověď na tuto otázku není zdaleka jednoznačná. Pokud zůstaneme u právní úpravy ve Velké Británii, pak vidíme, že zde v posledních desetiletích probíhá ostrý konflikt mezi kolektivistickým pojetím a pojetím liberálního individualismu a je třeba dodat, že tento konflikt probíhá, zejména v posledních letech od nástupu konzervativní vlády vedené M. Thatcherovou, v neprospěch kolektivistického pojetí. Ve Velké Británii dochází zejména v posledních letech k takovému rozvoji individualismu a liberalismu ve všech sférách, že je to až dokonce svým způsobem šokující, když si uvědomíme, že nejde o století devatenácté, ale že se nacházíme ve 20. století, a to dokonce v jeho poslední čtvrtině.²⁾

V oblasti práva sociálního zabezpečení se tento vývoj jednoznačně projevil v legislativě posledních let a prozatím vyvrcholil vydáním Social Security and Housing Benefits Act z roku 1982. O tomto zákoně uvádějí sami angličtí autoři v oficiálním odborném tisku, který rozhodně nikdo nemůže nařknout z levicových nebo snad dokonce socialistických názorů, že dále rozvíjí přístup konzervativní vlády k sociálnímu zabezpečení. Tento přístup, který je jasně patrný v minulých letech, znamená krácení dávek sociálního zabezpečení a útok na práva na tyto dávky, doprovázený zdůrazňováním kontroly podvodů a zneužívání dávek spolu s potřebou zabezpečit zájem pracovníků na práci prostřednictvím omezování dávek.

duchá ustanovení o peněžitých dávkách. Sociální služby podle názoru anglických autorů zkreslují cenovou strukturu v tom, že to vyvolává větší spotřebu určitého zboží a konečně poskytování služeb vytváří problémy z hlediska jejich právního vynucení. Srov. tamtéž, s. 32.

²⁾ V oblasti pracovního práva tento vývoj prozatím vyvrcholil vydáním Employment Act z roku 1982, o němž samotní britští autoři uvádějí, že nejširším výsledkem změn, které přináší, je udělit zaměstnavatelům větší svobodu propustit stávkující dělníky, znovu zavést vyhlídku na soudní příkazy na základě požadavků stávkou postižených zaměstnavatelů a obnovit odpovědnost odborových svazů za přečiny jejich členů. Srov. Ewing, K. D.: Industrial Action: Another Step in the "Right" Direction, Industrial Law Journal 1982, s. 209.

Možno citovat i jiné autory. Např. další uvádějí, že Employment Act 1982 prokazuje všeobecnou tendenci konzervativní vlády k individualismu v pracovněprávní politice. Individualismus hledí na odborové svazy jako na nezákonné porušení tržních vztahů mezi zaměstnavatelem a individuálním pracovníkem a jako zásah do osobní svobody, který hrozí díky odborovým aspiracím na kolektivní solidaritu, kázeň a 100% organizovanost. Srov. Lewis, R., Simpson, B.: Disorganising Industrial Relations: An Analysis of section 2—8 and 10—14 of the Employment Act 1982, Industrial Law Journal 1982, s. 244.

Tento zákon také znamená významný krok přenesení odpovědnosti v oblasti sociálního zabezpečení z veřejných do soukromých rukou.³⁾

Konflikt mezi individualistickým a kolektivistickým přístupem v oblasti sociálního zabezpečení má své nejpestřejší formy ve vztahu úloh státního a soukromého sociálního zabezpečení. Pro pochopení sociálního zabezpečení ve Velké Británii si musíme uvědomit, že má dvě základní formy. První forma je státní zabezpečení, které je upravováno legislativou, platnou pro celé území Spojeného království Velké Británie a Severního Irska. Toto státní zabezpečení je v zásadě jednotné a pokrývá věcně celý systém sociálního zabezpečení a svým osobním rozsahem dopadá alespoň teoreticky na všechny občany (samozřejmě při splnění stanovených podmínek účasti na určitém druhu zabezpečení) Spojeného království Velké Británie a Severního Irska. Je svým způsobem zajímavé, že v zemi tradičního common law, kde právní systém vychází z nepsaného práva, je státní sociální zabezpečení pokryto plně psanou právní úpravou ve formě zákonů a prováděcích předpisů. Ve státním sociálním zabezpečení tedy není místo pro common law a je tudíž také jednotné pro celé Spojené království. Základním rysem státního zabezpečení je, že zabezpečuje nároky na dávky v minimální výši. Dávky, poskytované ze státního sociálního zabezpečení (a to ať již při nezaměstnanosti, nemoci, mateřství, invaliditě, stáří apod.), nesledují zásadně výdělek pracovníka před sociální událostí a nejsou stanoveny určitým procentem z jeho předchozího výdělku, jak jsme zvyklí např. v československém sociálním zabezpečení. Tyto dávky jsou zpravidla stanoveny v určité pevně stanovené výši, v nejlepším případě v několika sazbách, odstupňovaných podle příjmových pásem. Je zcela zřejmé, že takový způsob stanovení dávek nemůže zajistit, aby dávky odpovídaly průměrnému výdělku pracovníka, to znamená, že dávky sociálního zabezpečení, stanovené tímto způsobem, nemohou korespondovat v určité stanovené procentní relaci výdělku pracovníka.

Z uvedeného je rovněž platná obecná zásada státního sociálního zabezpečení ve Velké Británii, že dávky neodpovídají průměrnému výdělku pracovníka. U pracovníků, kteří jsou odkázáni pouze na dávky státního sociálního zabezpečení, dochází při určitých sociálních událostech (jako je např. nezaměstnanost, nemoc, mateřství, invalidita, stáří apod.) k prudkému snížení příjmů, a tím i k rapidnímu poklesu životní úrovně.

Státní sociální zabezpečení, které upravuje nároky na dávky v zásadě v minimální výši (a ve většině případů ve zcela nedostačující výši pro zajištění prostředků na slušnou životní existenci) je doplněno ve Spojeném království Velké Británie a Severního Irska soukromým sociálním

³⁾ K tomu srov Lewis, R.: The Privatisation of Sickness Benefit, *Industrial Law Journal* 1982, s. 245.

zabezpečením. Soukromé zabezpečení pokrývá především nemocenské a důchodové zabezpečení na základě dohod mezi zaměstnavateli a odborovými svazy. Pro soukromé zabezpečení je sice charakteristické, že upravuje nároky na důchodové dávky a na nemocenské nad rámec a je možno připustit, že v řadě případů vysoko nad rámec státního sociálního zabezpečení, ovšem stejně tak je pro něho charakteristické, že zdaleka nepokrývá všechny pracovníky. Kromě toho existují značné rozdíly v úrovni soukromého zabezpečení mezi jednotlivými odborovými svazy a skupinami pracujících. Nejvýhodněji a s nejširším osobním rozsahem jsou takto zabezpečeni úředníci ("white collars"), dále následují technici, kvalifikovaní dělníci a samozřejmě nejhůře jsou zabezpečeni a také s nejmenším osobním rozsahem (resp. s největším počtem nezabezpečených) nekvalifikovaní dělníci. V počtu účastných na soukromém sociálním zabezpečení se také projevuje jeden z typických rysů pracovního práva a sociálního zabezpečení ve Velké Británii, tj. diskriminace žen. Celkově je možno konstatovat, že soukromého důchodového zabezpečení a zabezpečení pro případ nemoci není účastno více než 70 % všech pracovníků na plnou pracovní dobu (pokud se jedná o pracovníky, kteří nepracují na plnou pracovní dobu, je situace nesrovnatelně horší). To znamená, že minimálně 30 % pracovníků, kteří pracují na plnou pracovní dobu, je odkázáno pouze na minimální dávky státního sociálního zabezpečení.⁴⁾

Můžeme tedy konstatovat, že v důsledku existence soukromého zabezpečení, které je roztržité, napokrývá zdaleka všechny pracovníky a má nestejnou úroveň, je ve Velké Británii nejednotná úprava sociálního zabezpečení a existují obrovské rozdíly v úrovni sociálního zabezpečení jednotlivých pracovníků, což znamená, že i ve sféře sociálního zabezpečení dochází k tomu, že se zde promítá jedna ze základních zásad kapitalistické společnosti, tj. existence velkých sociálních rozdílů mezi lidmi. Sociální události (jako je např. nezaměstnanost, nemoc, invalidita, stáří apod.) tak nejvýrazněji postihují právě sociálně nejslabší vrstvy obyvatelstva, a to navzdory zásadě jednotné úpravy státního sociálního zabezpečení.

Na rozdíl od státního sociálního zabezpečení, které je regulováno psaným právem, je soukromé zabezpečení upraveno common law, popř. zvyklostmi a praxí. V řadě případů také dochází k překrývání mezi státním a soukromým zabezpečením.

Pokud jde o úpravu soukromého zabezpečení, pak je možno bez nadsázky konstatovat, že tato úprava vzhledem ke své nejednotnosti a roztržitosti je ve Velké Británii prakticky naprosto nepřehledná. Pokud jde o státní sociální zabezpečení, pak by se na první pohled mohlo zdát, že zde je situace podstatně lepší. Nicméně ani zde si však není možno

⁴⁾ K tomu srov. např. Lewis, R.: cit. publikace, s. 249.

dělat nějaké iluze o přehlednosti či jednoduchosti právní úpravy. Ve Spojeném království není právo sociálního zabezpečení kodifikováno a existuje zhruba asi pět základních zákonů na tomto úseku. Myslím, že postačí, když pro ilustraci uvedu, co o jednom z nich, Social Security Act z roku 1980, říkají samotní angličtí právníci: „K Social Security Act 1980 bylo vydáno kolem tuctu dalších právních úprav, některé z nich jsou těžké pro pochopení pro právníky a téměř všechny jsou naprosto nepochopitelné pro laiky.“⁵⁾ Charakteristická pro právní úpravu sociálního zabezpečení ve Spojeném království v posledních letech je skutečnost, že dochází k velmi častým a v řadě případů závažným změnám právních předpisů, to znamená, že právní úprava je nestabilní, což ovšem neplatí jen pro právo sociálního zabezpečení, ale stejnou měrou též např. pro pracovní právo.

II. SYSTÉM PRÁVA SOCIÁLNÍHO ZABEZPEČENÍ VE VELKÉ BRITÁNII

V Británii se vychází z názoru, že sociální zabezpečení plní úkol hmotného zajišťování občanů při určitých ekonomických nejistotách, Příčiny ekonomických nejistot jsou tříděny zpravidla takto:

1. Ztráta výdělků — zhruba kolem 75 % případů potřeby zabezpečení — vzniká ve Spojeném království přerušením nebo ztrátou výdělečné schopnosti, a to z důvodů dočasné pracovní neschopnosti, invalidity, mateřství, stáří nebo nezaměstnanosti.

2. Ztráta podpory od živitele — ať již z důvodů uvedených shora pod 1), nebo smrtí živitele nebo zrušením rodiny odloučením nebo rozvodem.

3. Zvláštní výdaje — jedná se o množství zvláštních potřeb, které zahrnují podporování dětí, pobyt v nemocnici nebo jiné náklady, spojené s léčením, pohřební výdaje, náklady na vzdělání a náklady na bydlení.⁶⁾

⁵⁾ Viz Ogus, A. J., Barendt, E. M.: The Law of Social Security, Butterworths, London 1982, s. 454.

⁶⁾ Srov. Ogus, A. J., Barendt, E. M.: cit. publikace, s. 16. Na tomto místě je vhodné uvést, že Spojené království je zemí s mimořádně vysokými náklady na vzdělání. Vzdělání patří ve Velké Británii v současné době k nejdražším na světě. Tak např. roční náklady na studium na jedné z nejznámějších a luxusních anglických středních a vyšších škol v Etonu se pohybují kolem 6000 Lstg, obdobné roční náklady si ovšem také vyžaduje např. studium na Londýnské univerzitě (jedná se o přibližné údaje za školní rok 1982/1983 — výše této částky je pohyblivá podle různých forem studia) — ovšem zde se uvádí pouze částka placená škole. K tomu je však třeba připočítat při studiu na univerzitě též náklady na ubytování a stravování. Náklady na ubytování a stravování v koleji se např. v první polovině roku 1983 pohybovaly v Londýně minimálně kolem částky 40—45 Lstg týdně. Přitom průměrný roční příjem celé rodiny činil v březnu 1983 ve Spojeném království podle oficiálních údajů 7500 Lstg brutto (abychom dostali čistý příjem, je třeba odečíst daň 1411 Lstg, příspěvky na

Podle britských autorů existují v rámci sociální politiky tři široké strategie k přerzdělování zdrojů mezi jednotlivé skupiny obyvatel. Především se jedná o poskytování peněžitých dávek, dále o poskytování sociálních služeb a konečně za třetí o možnost využívání daňových úlev vytvořených finančním systémem. Za součást sociálního zabezpečení je ve Spojeném království považováno zpravidla pouze poskytování peněžitých dávek.

Vztah mezi sociálním zabezpečením a daňovým systémem má ve Spojeném království tři aspekty. Za prvé se jedná o způsob, jakým může daňový systém prostřednictvím poskytování úlev sám působit jako přímý nástroj podpory příjmu (ať již jednotlivce či rodiny). Druhým aspektem je integrace daňového systému do sociálního zabezpečení. Za třetí se jedná o míru zdanitelnosti dávek sociálního zabezpečení.

Pokud jde o posledně uvedený aspekt této problematiky, je třeba zdůraznit, že ve Spojeném království Velké Británie a Severního Irska dávky sociálního zabezpečení podléhají daním, a to třeba na rozdíl od československé úpravy, kde, jak je všeobecně známo, dávky sociálního zabezpečení nejsou zdaňovány. Sociální politika ve Spojeném království vždy vycházela ze zásady, že dávky sociálního zabezpečení by měly být zdaňovány. V roce 1949 však došlo k určitému zlepšení, neboť krátkodobé dávky sociálního zabezpečení byly vyňaty ze zdaňovací povinnosti. Příchodem k moci konzervativní vlády vedené M. Thatcherovou byla změněna sociální politika státu. Došlo k rozsáhlému útoku vlády na sociální práva občanů. Již v roce 1980 oznámila konzervativní vláda úmysl rozšířit daňovou povinnost na většinu dávek sociálního zabezpečení. V rámci postupné realizace tohoto programu byla rozšířena daňová povinnost na dávky v nezaměstnanosti od července 1982 a od dubna 1983 je zdaňováno i nemocenské.⁷⁾ Je tedy třeba si uvědomit, že v současné době naprostá většina dávek sociálního zabezpečení ve Spojeném království podléhá

sociální zabezpečení a další příspěvky, takže čistý roční průměrný příjem rodiny rozhodně nepřesáhne částku 5000 Lstg).

Když si srovnáme shora uvedené údaje, snadno pochopíme, proč ve Spojeném království je mezi jednu ze základních sociálních nejistot řazeno studium, resp. náklady na vzdělání. Obdobně je tomu s náklady na bydlení. Např. roční nájemné čtyřpokojového bytu v jedné z nejdražších londýnských čtvrtí Hampstead se pohybovalo v roce 1983 zhruba kolem částky 6000 Lstg (je uváděno ovšem pouze nájemné bez topení, elektřiny, plynu apod.). Průměrný roční nájem třípokojového bytu v průměrné londýnské čtvrti se ve stejné době pohyboval zhruba kolem 2400 Lstg (rovněž uvádíme bez topení, elektřiny, plynu atd.). Skromný podnájem pouze jednoho pokoje se v Londýně pohyboval kolem 800 Lstg ročně. Připočteme-li k tomu značně vysoké ceny za topení, elektřinu a plyn, pak získáme alespoň přibližné představy o nákladech na bydlení ve Spojeném království. Pochopíme tak také jeden z paradoxů Velké Británie, nad nímž se často zamýšlí i řada samotných Britů, že existují desetitisíce volných bytů a domů k prodeji či k pronajmutí a na druhé straně existují desetitisíce osob bez přístřeší.

⁷⁾ K tomu srov. Ogus, A. J., Barend, E. M.: cit. publikace, s. 34.

daňové povinnosti. Jestliže tedy dále budeme v některých případech uvádět výši dávek, je třeba pamatovat, že se jedná o hrubé částky, které jsou zdaňovány.

Centrem britského systému sociálního zabezpečení jsou dávky, na které si občan přispívá. Jsou označovány jako příspěvkové („contributory“) dávky a tyto zahrnují vždy základní dávky sociálního zabezpečení (jak podporu v nezaměstnanosti, nemocenské, dávky v mateřství, důchodové dávky a další). Pouze dávky víceméně doplňkové povahy jsou dávkami nepřispěvkovými. To znamená, že naprostá většina dávek sociálního zabezpečení ve Spojeném království je vyplácena ze zdrojů, vytvářených příspěvky samotných pracujících a zaměstnavatelů. Kromě daní, jejichž výše je značná (srov. poznámku 6), občan Spojeného království si musí navíc platit příspěvky na dávky sociálního zabezpečení. Tato úprava kontrastuje s právní úpravou sociálního zabezpečení v ČSSR a dalších socialistických státech, kde občané ze svých příjmů na dávky sociálního zabezpečení nepřispívají. Příspěvky na dávky sociálního zabezpečení tedy ve Spojeném království dále snižují hodnotu skutečných příjmů pracujících, a to dosti podstatným způsobem.⁸⁾

Příspěvky na sociální zabezpečení se stanovují vždy na každé dva roky určitým procentem všech příjmů občanů. V letech 1982 a 1983 byly příspěvky na sociální zabezpečení stanoveny občanům na 8,75 % jejich ročního hrubého příjmu. Příspěvky na sociální zabezpečení platí také zaměstnavatelé z úhrnu jimi vyplácených mezd. V letech 1982 a 1983 byly příspěvky zaměstnavatelům stanoveny na 12,7 % vyplácených mezd.

Příspěvky na dávky sociálního zabezpečení platí zásadně výdělečně činné osoby ve věku od 16 let do dosažení důchodového věku (to je do 65 let u mužů a do 60 let u žen). Ti, kteří mají velmi nízké výdělků, jsou osvobozeni od povinnosti platit příspěvky. Limit pro tyto nízké výdělků je každoročně stanoven a zhruba odpovídá výši základního důchodu ze státního sociálního zabezpečení (tj. v letech 1982 a 1983 v částce 29,50 Lstg týdně).

Problém reálné hodnoty dávek sociálního zabezpečení ve Spojeném království Velké Británie a Severního Irska je inflace. Na prvním místě se v této souvislosti staví otázka, zda určujícím kritériem pro výši dávek sociálního zabezpečení by měly být stoupající ceny nebo mzdy. V době průmyslové konjunktury bývá argumentováno, že příjemci dávek by měli těžit ze vzrůstající prosperity, která se odráží ve zvyšování mezd. Na druhou stranu v době, kdy růst cen snižuje reálnou hodnotu příjmů

⁸⁾ Skutečnost, že v Británii je příspěvkový systém základem sociálního zabezpečení, se pokoušejí buržoazní autoři ospravedlňovat tím, že lidé nechtějí „dostávat“ dávky sociálního zabezpečení, ale chtějí si na ně vydělat svými příspěvky. K tomu srov. např. Ogus, A. J., Barendt, E. M.: cit. publikace, s. 30.

a mzdy jsou zmrazeny, je zde nebezpečí, že příjemci dávek na podlaže příjmového rozpětí budou trpět nejvíce. Ve Spojeném království je povinnost zvyšovat dávky uložena pouze s ohledem na růst cen. Dřívější hledisko, že důchody by měly být posuzovány jak ve světle cen, tak i mezd, což by bylo nejvýhodnější pro příjemce a udržovalo by reálnou hodnotu dávek sociálního zabezpečení, bylo zavrženo jako příliš nákladné.⁹⁾

Vláda má zákonně stanovenou povinnost každoročně posoudit většinu dávek sociálního zabezpečení, aby zjistila, v jakém rozsahu se snížila jejich reálná hodnota vzhledem k inflaci. Je třeba rozlišovat mezi dvěma skupinami dávek, které jsou předmětem této povinnosti. Pokud jde o prvou skupinu, která může být široce označena jako dávky nahrazující příjem, má ministerstvo povinnost zvýšit tyto dávky, aby se udržela jejich reálná hodnota. Tuto důležitou povinnost nemá u ostatních dávek. Tato povinnost je stanovena jednou v daňovém roce a v praxi k tomu dochází vždy v dubnu se zvýšením od listopadu příslušného roku. Vláda má pouze povinnost navrhopvat částku, o kterou dávky mají být zvýšeny s tím, že rozhodování o této skutečnosti je v pravomoci parlamentu.¹⁰⁾

Vzhledem k tomu, že nezaměstnanost je ve Spojeném království nejdůležitější příčinou ztráty výdělku, patří do systému dávek sociálního zabezpečení především dávky v nezaměstnanosti.

Dále do systému dávek sociálního zabezpečení ve Spojeném království patří dávky poskytované při pracovní neschopnosti, tj. při krátkodobé neschopnosti nemocenské a při dlouhodobé neschopnosti invalidní důchod.

Ve Spojeném království je samostatně upraveno zabezpečení při pracovních úrazech a nemocech z povolání. Toto zabezpečení zaujímal vždy prominentní postavení v rámci systému sociálního zabezpečení, ovšem v současné době vláda připustila, aby se hodnota preferencí snížila v důsledku inflačního procesu. Tak nemocenské poskytované při pracovních úrazech a nemocích z povolání bylo v letech 1982—1983 pouze o 12 % vyšší než nemocenské vyplácené v ostatních případech; přitom v roce 1946 bylo nemocenské při pracovních úrazech vyšší o 75 % než v ostatních případech. Ve Velké Británii také existuje odškodnění pracovních úrazů a nemocí z povolání zaměstnavatelem, a to na základě žaloby podle common law. Jedná se o obecnou civilní odpovědnost a podmínkou úspěšného uplatnění nároku je, že zaměstnavatel pracovní úraz nebo nemoc z povolání zavinil, což ostře kontrastuje s československou právní úpravou, kde organizace pracovníkům za pracovní úraz a nemoc z povolání odpovídají nejen bez ohledu na zavinění, ale dokonce se nevyžaduje ani

⁹⁾ Srov. Ogus, A. J., Barendt, E. M.: cit. publikace, s. 23.

¹⁰⁾ Srov. tamtéž, s. 411 a 412.

porušení povinnosti. Domnívám se, že za všechny další komentáře postačí údaj, že v praxi jsou ve Spojeném království úspěšné žaloby pouze v 6 % případů škod způsobených pracovním úrazem nebo nemocí z povolání.

Dále do systému sociálního zabezpečení patří i dávky v mateřství a přídavky na děti.

Součástí systému sociálního zabezpečení ve Spojeném království jsou starobní důchody. Důchodový věk je podstatně vyšší než v ČSSR a činí pro muže 65 let a pro ženy 60 let. Jestliže občané pracují dále po splnění věkové hranice pro nárok na starobní důchod, důchod se jim neposkytuje; při další pracovní činnosti se starobní důchod poskytuje mužům až od 70 let a ženám od 65 let.

Ve Spojeném království, na rozdíl od naší úpravy, nejsou součástí systému sociálního zabezpečení důchody pozůstalých. To znamená, že zásadně nejsou poskytovány ani vdovské ani sirotčí důchody. Z této zásady je výjimka v případech, kdy manžel zemřel následkem pracovního úrazu nebo ve válce. V těchto výjimečných případech vdovský důchod náleží.

Všechny shora uvedené základní dávky patří mezi dávky příspěvkové, tj. mezi dávky, na něž si občané přispívají. K řadě těchto dávek náleží určité zvýšení v případě, že občan, který má nárok na tyto dávky, má ještě vyživované osoby.

Kromě těchto příspěvkových dávek jsou ve Spojeném království součástí systému sociálního zabezpečení ještě dávky nepříspěvkové, které se poskytují sociálně slabým jednotlivcům či rodinám. Kritériem pro jejich poskytování je sociální potřebnost.

V další části této studie se nyní o některých ze shora uvedených dávek zmíníme podrobněji.

III. DÁVKY V NEZAMĚSTNANOSTI

Nezaměstnaných je podle oficiálních údajů ve Spojeném království 4 milióny, což představuje 15 procent práce schopného obyvatelstva. Neoficiální odhad počtu nezaměstnaných je však ještě daleko vyšší a pohybuje se dokonce kolem 5 miliónů nezaměstnaných. Kapitalistická společnost prostě není schopna svým občanům zajistit právo na práci. Tato skutečnost se ve Velké Británii odráží i v právní teorii. Smluvní svoboda v buržoazním pojetí zahrnuje, jako svůj korelát, také svobodu zaměstnavatele pracovní smlouvy neuzavřít. Anglická pracovníprávní teorie považuje za základní zásadu common law skutečnost, že občan nemá žádnou zákonnou možnost vynucení práva na práci. Charakteristické v tomto směru je, že za závazný je stále ještě považován případ Allen v. Flood z roku 1898, při jehož projednávání ve Sněmovně lordů řekl

lord Davey: „Zaměstnavatel může odmítnout zaměstnance z nejrozmarnějšího, nejmalichernějšího nebo nejnemorálnějšího důvodu, který si vůbec můžeme představit, ale dělník nemá zákonné právo obrany proti němu... Člověk nemá právo být zaměstnán určitým zaměstnavatelem a nemá právo na určité zaměstnání, jestliže to závisí na vůli jiného.“¹¹⁾

Při vědomí shora uvedených skutečností nás nemůže překvapit, že nezaměstnanost je ve Spojeném království nejdůležitější příčinou ztráty výdělku.

Dávky v nezaměstnanosti jsou placeny za podmínky, že pracovník je nedobrovolně nezaměstnaný, tj. že jeho nezaměstnanost vyplývá z vnějších ekonomických faktorů a ne z jeho vlastního chování nebo fyzických podmínek. Jestliže je fyzicky nebo psychicky neschopný práce, měl by splňovat podmínky pro nemocenské nebo invalidní důchod.

Za „dobrovolně“ nezaměstnaného je pracovník považován, jestliže dobrovolně opustí své zaměstnání bez vážného důvodu nebo je propuštěn pro své špatné chování nebo odmítne vhodné zaměstnání. Z uvedeného vyplývá, že kritéria „dobrovolně“ nezaměstnaného jsou velmi tvrdá a pracovník může velmi snadno ztratit nárok na dávky v nezaměstnanosti z tohoto důvodu. Z toho, že za „dobrovolně“ nezaměstnaného je považován také pracovník, který dobrovolně opustí své zaměstnání, vyplývá, že pracující si ve Velké Británii zpravidla málokdy dovolí rozvázat pracovní poměr, pokud nemá již zajištěno nové zaměstnání, které se při vysoké nezaměstnanosti shání velmi obtížně, zejména v určitých profesích.

Pokud jde o vhodné zaměstnání, tak existují vlastně dvě úrovně „vhodnosti“. Během prvního období nezaměstnanosti by žadatel měl být oprávněn odmítnout zaměstnání, které neodpovídá jeho obvyklému zaměstnání a za podmínek méně příznivých, než které by měl, kdyby pokračoval ve svém bývalém zaměstnání. Po uplynutí rozumné doby by však měl být méně optimistický při hledání práce a být připraven přijmout práci jiného druhu.¹²⁾

Doba ztráty nároku na dávky v nezaměstnanosti z důvodů „dobrovolné nezaměstnanosti“ je dočasná a činí zásadně šest týdnů, tj. po uplynutí šesti týdnů jsou dávky opět vypláceny.

¹¹⁾ Srov. Encyklopedia of Labour Relations Law za hlavní redakce Hepple, B. A. a O'Higinse, P., Londýn 1974, sv. I, s. 1051.

¹²⁾ K celé problematice srov. podrobněji Ogus, A. J. a Barendt, E. M.: cit. publikace, s. 77 a násl. Jestliže ovšem pracovník po určité době nezaměstnanosti přijme zaměstnání jiného druhu, např. méně kvalifikované, pak to má pro něho existenční dopady ve většině případů na celý další život, protože pracovník, který přešel na méně kvalifikované zaměstnání, poklesl ve společenském žebříčku kapitalistické společnosti a jen zřídka se mu podaří dostat opět původní zaměstnání. V naprosté většině případů si může být jist, že se na svoji práci již nikdy nevrátí a tato skutečnost je ve svém negativním dopadu též násobena ztrátou dosavadního společenského postavení a prestiže.

Pracovník, který ztratil zaměstnání z důvodů zastavení práce, které bylo způsobeno kolektivním sporem na jeho pracovišti, ztrácí nárok na dávky v nezaměstnanosti po celou dobu zastavení práce. Zastavení práce v důsledku kolektivního sporu je definováno jako přerušení práce podstatným počtem pracovníků z jejich vlastní vůle (tj. stávka), nebo odmítnutím přidělovat práci zaměstnavatelem až do vyřešení sporu. Ztráta nároku není v těchto případech na rozdíl od ostatních situací časově omezena na šest týdnů a dávky v nezaměstnanosti nenáleží po celou dobu zastavení práce.

Dávky v nezaměstnanosti náleží maximálně 312 dní (nepočítaje v to neděle a svátky, za které tyto dávky nenáleží) při jednom období nezaměstnanosti. Nárok znovu vzniká, jestliže pracovník je znovu výdělečně zaměstnán minimálně po dobu 13 týdnů (přitom v každém z těchto týdnů musí být zaměstnán alespoň po 16 hodin).

Dávky v nezaměstnanosti náleží až od čtvrtého dne, tj. nenáleží za prvé tři dny nezaměstnanosti. Jejich výše činila v letech 1982—1983 částku 25 Lstg týdně.

IV. DÁVKY PŘI PRACOVNÍ NESCHOPNOSTI

Současná legislativa ve Spojeném království Velké Británie a Severního Irska rozeznává pět různých kritérií „neschopnosti“.

Jsou to:

1. Pracovní neschopnost — používá se pro účely nemocenského a invalidního důchodu;
2. neschopnost vykonávat běžné domácí povinnosti — používá se pro vdane ženy požadující invalidní důchod;
3. vyžadování potřeby ošetřování jinou osobou — vyžadována pro doplňkové nepříspěvkové dávky;
4. neschopnost nebo téměř neschopnost chůze — vyžadována pro účely příspěvků z důvodů ztráty pohyblivosti;
5. stupeň invalidity — pro účely invalidních důchodů, poskytovaných z důvodů pracovního úrazu nebo nemoci z povolání.

Ze shora uvedeného vyplývá, že kritéria „neschopnosti“ jsou ve Spojeném království v první řadě funkční, tj. netýkají se fyzických podmínek neschopnosti, ale spíše jejího vlivu na život (zvláště pracovní činnost) postižené osoby.¹³⁾

¹³⁾ K tomu srov. Ogus, A. J., Barendt, E. M.: cit. publikace, s. 144.

Podmínkou pro nárok na nemocenské a invalidní důchod je neschopnost práce všeobecně, což je nesrovnatelně horší úprava např. oproti československé (jak je všeobecně známo, podle naší právní úpravy nárok na nemocenské vzniká jednoznačně již při pracovní neschopnosti k výkonu dosavadního zaměstnání a rovněž podmínky nároku na invalidní důchody jsou podle československé právní úpravy výhodnější). Absolutně vzato by tato podmínka vylučovala z nároků na dávky velké množství žadatelů, kteří jsou schopni dělat vůbec nějaký druh placené práce. Až v roce 1973 byl přidán dodatek, že druh práce, který musí být žadatel neschopen vykonávat, je omezen na práci, kterou lze rozumně na žadateli požadovat (což bylo zamýšleno pouze proto, aby potvrdilo dosavadní tradiční interpretaci zákona).

Zda je však rozumné po žadateli požadovat, aby vzal práci, kterou je schopen vykonávat, ale která je odlišná od jeho normálního zaměstnání, je ve Spojeném království delikátní otázka. Vychází se z toho, že v případě krátkodobé pracovní neschopnosti není rozumné očekávat od žadatele, že změní své zaměstnání. Jestliže však neschopnost pokračuje, může se stát rozumným, aby zaměstnání změnil.

V jakém období však závisí na okolnostech konkrétního případu, a to nikoli pouze na věku, vzdělání, praxi a zdravotním stavu pracovníka, ale svoji roli hrají popřípadě i jiné faktory, jako je charakter pracovníka normálního zaměstnání, jak je dlouho vykonával, zda jeho neschopnost bude pravděpodobně trvalá nebo dlouhodobá, zda se pravděpodobně přizpůsobí novému druhu zaměstnání a dále otázka, kdy dosáhne důchodového věku.

Skutečnost, že žadatel o dávku dělá nějakou práci, je podle britského práva sama o sobě důkazem, že je schopný výkonu práce, a proto mu v takovém případě nenáleží ani nemocenské, ani invalidní důchod. Výjimky jsou pouze v případě pracovní rehabilitace, za kterou se považuje práce pod lékařským dozorem jako součást léčby, ať již je pacient v nemocničním nebo obdobném zařízení nebo nikoliv, pokud výdělek z této práce nepřesahuje 20 Lstg týdně.

Invalidní důchod se poskytuje po uplynutí 168 dnů nároku na nemocenské (nemocenské náleží šest dní v týdnu — neposkytuje se za neděle).

Nemocenské nenáleží, na rozdíl např. od československé právní úpravy, za dobu prvních tří dnů pracovní neschopnosti, tzn., že první tři dny pracovník vůbec není zabezpečen. Obdobně jako v dávkách v nezaměstnanosti také existují určité důvody, které způsobují ztrátu nároku na nemocenské. Ztráta nároku je zde také dočasná na dobu šesti týdnů.

Prvním důvodem pro ztrátu nároku na nemocenské je skutečnost, že se žadatel stal práce neschopným v důsledku svého vlastního chování, které však musí být úmyslné, tj. nestačí nedbalostní chování. Běžně se

jedná o rvačku, opilost, použití zbraně, výtržnictví, neslušné chování apod. Druhým důvodem ztráty nároku je odmítnutí se podrobit lékařským vyšetřením nebo léčení. A konečně posledním důvodem je porušení pravidel chování práce neschopných, a to na rozdíl např. od československé právní úpravy, která v těchto případech nevylučuje nárok na nemocenské, ale pouze umožňuje případné snížení nebo odnětí nemocenského, u pracovníků, kteří mají rodinné příslušníky, pouze snížení maximálně o jednu čtvrtinu.

Pracovní neschopnost ve Spojeném království stále stoupá. Ročně je uplatňován nárok na nemocenské zhruba v desíti miliónech případů, z toho 90 % tvoří pracovní neschopnosti, které netrvají déle než šest týdnů.¹⁴⁾

Nemocenské ze státního sociálního zabezpečení platí na základě změny právních předpisů od dubna 1983 zaměstnavatelé po dobu prvních osmi týdnů (tato dávka se nazývá „statutory sick pay“). Po osmi týdnech vyplácí nemocenské státní orgány (tato dávka se nazývá „Sickness benefit“). Před dubnem 1983 vyplácely obě dávky státní orgány. Přenesením výplaty „statutory sick pay“ ze státních orgánů sociálního zabezpečení na zaměstnavatele se sledovalo především omezení administrativy státního aparátu, kterému tak odpadne výplata dávek nejméně v 90 % případů.

Jak již bylo uvedeno v předchozí části článku, nemocenské se poskytuje v pevně stanovené výši podle příjmových pásem. Příjmová pásma jsou pouze dvě, a tak je zcela zřejmé, že nemocenské, vyplácené ze státního sociálního zabezpečení, nesleduje výdělek pracovníka, a to zejména u pracovníků s průměrnými a vyššími příjmy. U pracovníků s průměrným výdělkem prakticky nemocenské, poskytované ze státního sociálního zabezpečení, nepřesahuje 30 % jeho běžného příjmu. Sazby nemocenského jsou stanoveny rozdílně podle toho, zda se jedná o svobodného nebo ženatého pracovníka. A aby byla úprava ještě složitější, jsou odlišné sazby u „statutory sick pay“ a „sickness benefit“, což znamená, že pracovník dostává po dobu prvních osmi týdnů nemocenské v jiné výši než po uplynutí těchto osmi týdnů.

Nemocenské poskytované ze státního sociálního zabezpečení je tedy stanoveno v minimální výši. Řada pracovníků je však pokryta, jak již shora uvedeno, soukromým zabezpečením v nemoci (na základě dohod sjednávaných mezi zaměstnavateli a odborovými svazy), které jim zajišťuje nároky na nemocenské ve vyšší výši. V posledních 30 letech bylo soukromé zabezpečení v nemoci rozšířeno z původně malého počtu „bí-

¹⁴⁾ Srov. Partington, M.: Income During Initial Sickness: A New Strategy, Industrial Law Journal 1980, s. 194.

lých límečků“ („white collar workers“) tak, že v současné době pokrývá větší část pracovních sil. Soukromým zabezpečením je pokryto v současné době z pracovníků, pracujících na plnou pracovní dobu, 95 % bílých límečků, 74 % manuálních dělníků, ale jen 55—58 % manuálních dělnic. Je tedy patrná výrazná diskriminace dělníků a ještě výraznější diskriminace žen. I když soukromým zabezpečením je teoreticky pokryto 80 % pracovníků pracujících na plnou pracovní dobu, nárok na dávky má prakticky pouze 70 % těchto pracovníků. Z toho polovina dostává nemocenské, odpovídající jejich plné základní mzdě (nárok na nemocenské ve výši základní mzdy nezahrnuje pohyblivé složky mzdy a mzdu za přesčasy), druhá polovina dostává nemocenské nižší, a to podle výše sjednané v konkrétní dohodě.¹⁵⁾

Z uvedeného je patrné, že ve Spojeném království Velké Británie a Severního Irska existují obrovské rozdíly v úrovni zabezpečení jednotlivých pracovníků pro případ nemoci. Samozřejmě nejhorší je situace pracovníků odkázaných pouze na státní zabezpečení, ale i mezi soukromým zabezpečením jednotlivých skupin existují značné rozdíly. Jednoznačně je patrná diskriminace manuálních dělníků a zejména žen.

V. DÁVKY V MATEŘSTVÍ A PŘÍDAVKY NA DĚTI

Pozice výdělečně činných vdaných žen v rámci systému sociálního zabezpečení byla dlouhou dobu považována za subsidiární. Výdělek ženy byl považován nikoli za prostředek k živobytí, ale za prostředek k životní úrovni nad nezbytnou hranici a v případě nezaměstnanosti nebo nemoci se žena mohla vrátit zpátky do finanční podpory od svého manžela. Teprve po dubnu 1977 legislativa v důsledku změněných sociálních postojů a vzrůstající účasti vdaných žen na pracovním trhu zaujala v této otázce poněkud jiný postoj.

Pro Velkou Británii byla vůbec po dlouhou dobu charakteristická ostrá diskriminace žen v pracovním právu a právu sociálního zabezpečení. Přestože některé nové zákony omezují diskriminaci žen v sociálním zabezpečení (která vycházela z pohledu manžela-živitele a manželky v domácnosti), některé i nové zákony pokračují v přejímání diskriminačního modelu. Tak např. podle zákona z roku 1970 manžel, ale nikoliv manželka, může požadovat dávku při péči o invalidu, jestliže ztratil příjem z důvodů této péče. U ženy vychází zákon z toho, že péče o invalidu je role, kterou se běžně očekává, že na sebe vezme manželka bez odměny.¹⁶⁾

¹⁵⁾ K této problematice srov. Lewis, R.: The Privatisation of Sickness Benefit, Industrial Law Journal 1982, s. 251.

¹⁶⁾ K tomu srov. Ogus, A. J., Barendt, E. M.: cit. publikace, s. 9.

Pokud se jedná o dávky v mateřství, pak jejich úroveň ve Spojeném království odpovídá celkově postavení žen v sociálním zabezpečení. Nízká úroveň těchto dávek jak do délky, výše, osobního a věcného rozsahu je natolik evidentní, že si odpustím osobní komentáře k této úpravě a uvedu pouze holá fakta. Československá úprava je ve všech směrech na nesrovnatelně vyšší úrovni, a to jak do délky poskytování dávek, tak do jejich výše, a to ani nemluvě o osobním rozsahu a druzích dávek. Ve Spojeném království neexistuje obdoba ani našeho mateřského příspěvku, ani vyrovnávacího příspěvku v těhotenství a mateřství.

Dávky v mateřství jsou tři:

a) „Maternity grants“, která je jednorázovou dávkou obdobnou naší podpoře při narození dítěte. Její výše činí pouze 25 Lstg. V současné době náleží prakticky všem ženám; do roku 1982 však bylo ve Spojeném království kolem 60 tisíc porodů ročně, kdy matka tuto dávku nedostávala, protože nesplňovala stanovené podmínky.

b) „Maternity allowance“, které jsou součástí státního sociálního zabezpečení od roku 1948. Tato dávka náleží po dobu 18 týdnů, poskytována je od počátku 11. týdne před očekávaným dnem porodu. Poskytuje se zaměstnaným ženám za předpokladu, že jejich pracovní poměr neskončil dříve než 14 týdnů před očekávaným dnem porodu. Dávka je poskytována v jednotné sazbě pro všechny ženy a činila v letech 1982—1983 jen 25 Lstg týdně. Tato dávka tedy prakticky vůbec nesleduje výdělek ženy, kterému vůbec neodpovídá.

c) „Maternity pay“, které jsou placeny zaměstnavatelem. Tato dávka byla zavedena až v roce 1977 a je jakousi obdobou naší peněžitě pomoci v mateřství, ovšem až na délku doby poskytování a na velmi omezený osobní rozsah. Podmínkou nároku na tuto dávku je, že žena pracuje pro zaměstnavatele nejméně 16 hodin týdně a byla nepřetržitě zaměstnána u téhož zaměstnavatele alespoň dva roky bezprostředně před začátkem 11. týdne před očekávaným dnem porodu, nebo že pracuje nejméně osm hodin týdně a byla u téhož zaměstnavatele nepřetržitě zaměstnána alespoň pět let. Pracovní poměr musí trvat až do 11. týdne před očekávaným dnem porodu. Tato dávka se poskytuje ze zákona pouze po dobu šesti týdnů (poskytování může být rozšířeno na základě pracovní smlouvy) počínaje 11. týdnem před očekávaným dnem porodu. Výše této dávky je 90 % týdenní mzdy minus 25 Lstg (částka rovnající se „maternity allowance“) a minus příspěvky na sociální zabezpečení. Tato dávka rovněž podléhá dani ze mzdy jako ostatní základní dávky sociálního zabezpečení. Nárok na tuto dávku má pouze 20 % z těch žen, co mají nárok na jednorázovou podporu při narození dítěte.¹⁷⁾

¹⁷⁾ K této problematice srov. podrobněji A Fresh Look at Maternity Benefits, From D.M.S.S. Consultative Document 1980, s. 1—4.

Přídavky na děti jsou ve Spojeném království poskytovány na děti pouze do 16 let věku, popř. do 19 let, pokud studují v denní formě studia. Jejich výše nedrží krok s inflací. Od 1. listopadu 1983 činí 6,50 Lstg týdně na každé dítě. Osamělý rodič obdrží k přídavkům na děti příplatek na první dítě ve výši 3,65 Lstg týdně.

VI. ZVÝŠENÍ DÁVEK NA VYŽIVOVANÉ OSOBY

Zvýšení dávek na vyživované osoby se obecně vztahuje k různým dávkám, jako jsou např. dávky v nezaměstnanosti, nemocenské, peněžitá pomoc v mateřství, důchody. Britští autoři k tomu uvádějí, že podpora někoho v rodině je bez všech pochybností nejdůležitějším kritériem při odhadování individuálních potřeb. Jestliže dávka je zamýšlena tak, aby zabezpečila minimální životní úroveň žadatele (a to jsou právě prakticky všechny základní dávky sociálního zabezpečení ve Spojeném království Velké Británie a Severního Irska), měla by tak činit s ohledem na potřeby jeho rodiny. Tato politika zaujímá centrální místo v britské tradici sociálního zabezpečení, které nezabezpečuje zachování příjmu podle zásady relace k výdělku. Samotní britští autoři přiznávají, že některé zahraniční systémy jasně ukazují, že plně efektivní program náhrady výdělku prostřednictvím dávek sociálního zabezpečení je neslučitelný s britským systémem placení příspěvků k dávkám na vyživované osoby.¹⁸⁾

VII. NEPŘÍSPĚVKOVÉ DÁVKY SOCIÁLNÍHO ZABEZPEČENÍ

Výsledkem vzrůstající nezaměstnanosti a redukce příspěvkových dávek sociálního zabezpečení v posledních letech je stále vzrůstající počet příjemců nepřispěvkových dávek. Nepřispěvkové dávky mají doplňkový charakter k ostatním příspěvkovým dávkám sociálního zabezpečení a kritériem pro jejich poskytování je zásadně sociální potřebnost.

Nejdůležitější z nepřispěvkových dávek jsou „doplňkové“ („supplementary“) dávky, které v současné době zabezpečují minimální úroveň příjmu pro nejchudší část společnosti. V roce 1982 byly vypláceny čtyřem miliónům lidí. Přes polovinu z tohoto počtu tvoří lidé v důchodovém věku, z nichž naprostá většina (95 %) pobírá také starobní důchod. Další největší skupinu tvoří nezaměstnaní (po uplynutí doby poskytování dávek v nezaměstnanosti), jejichž závislost na této dávce v posledních několika

¹⁸⁾ Srov. Ogus, A. J., Barendt, E. M.: cit. publikace, s. 364.

letech dramaticky vzrostla, následují osamělí rodiče. Doplnkové dávky se vyplácejí na žádost. V roce 1978 byl proveden odhad, podle něhož pouze 3/4 potřebných osob požaduje tyto dávky, pro které splňují podmínky. To znamená, že velké procento chudých lidí, pravděpodobně kolem 900 tisíc, nedostává vůbec žádnou podporu.¹⁹⁾

K doplňkovým dávkám je v zásadě oprávněn s výjimkami dále uvedenými každý občan ve věku přes 16 let, jehož příjmové zdroje jsou nedostatečné. Z nároku na doplňkové dávky jsou však vyloučeny osoby zúčastněné v kolektivním pracovním sporu, tzn. jasná diskriminace dělníků. Dále jsou z nároků na tyto dávky vyloučeni pracovníci, zaměstnaní na plnou pracovní dobu a studující. Důsledkem skutečnosti, že z nároku na doplňkové dávky jsou vyloučeni pracující zaměstnaní na plnou pracovní dobu je, že tyto dávky nepodporují jednu z velkých skupin lidí, žijících pod oficiální hranicí chudoby.

Požadavky žadatele o doplňkové dávky mohou být v zásadě pokryty třemi způsoby. Za prvé mu mohou být naturálně poskytnuty věci, které potřebuje — tento způsob je ovšem ve Spojeném království poměrně neznámý. Druhý způsob spočívá v účelovém poskytnutí peněz na pokrytí žadatelových potřeb. Toto je obecná metoda, používaná v USA a v některých případech se používá i ve Spojeném království. Třetí způsob — obecně aplikovaný ve Spojeném království Velké Británie a Severního Irska — je poskytnutí peněz na pokrytí žadatelových potřeb. Tento poslední způsob má podle britských autorů výhodu v tom, že poskytuje žadateli určité uvážení, jak tyto peníze utratit.

Kromě „doplňkových“ dávek jsou další důležitou nepřispěvkovou dávkou sociální zabezpečení „Family Income Supplement“. Tato dávka byla zavedena v roce 1970 a jejím účelem je poskytnout určitou pomoc rodinám s dětmi v těch případech, kdy živitel rodiny má velmi nízkou mzdu. Na rozdíl od doplňkových dávek, které se neposkytují pracovníkům zaměstnaným na plnou pracovní dobu, tyto dávky se naopak poskytují jen těm rodinám, kde muž či žena pracují na plnou pracovní dobu a jejich výše příjmů je nižší než minimální stanovená hranice chudoby. Tyto dávky jsou v současné době poskytovány zhruba 110 tisícům rodinám, což, jak ukazují statistiky, je podstatný vzrůst proti počátku sedmdesátých let, kdy byly placeny 70 tisícům rodinám.²⁰⁾

Výše těchto dávek činí 50 % rozdílu mezi stanovenou minimální mzdou a mzdou výdělečně činného člena rodiny. Tato výše je však limitována stanovenou maximální hranicí.

¹⁹⁾ Srov. tamtéž, s. 449.

²⁰⁾ Srov. tamtéž, s. 521.

Цíлем studie nebylo a ani nemohlo být podat vyčerpávající přehled úpravy sociálního zabezpečení ve Velké Británii. Šlo nám o kritický pohled na tuto právní úpravu s tím, že se autor snažil zaměřit kriticky nejen na všeobecně známé nedostatky systému sociálního zabezpečení v kapitalistických státech, ale i na některé nedostatky tohoto systému, které nejsou tak obecně známé, ale přesto jsou velmi podstatné. To vše bylo provedeno z pohledu právní úpravy v jedné konkrétní kapitalistické zemi.

Co možno říci závěrem? Snad jen tolik, že do budoucna nelze očekávat od konzervativní vlády vedené M. Thatcherovou nic jiného, než že bude nadále pokračovat ve své sociální politice. A tato politika, jak ukázala jednoznačně předchozí léta její vlády, se vyznačuje naprostým nezájmem o sociální oblast a dalším zvýrazňováním individualismu a zbavování se odpovědnosti státu za zajištění minimální životní úrovně. Bude pokračovat v politice, která se vyznačuje naprostým nezájmem o stále vzrůstající nezaměstnanost a jednoznačným trendem ke krácení dávek sociálního zabezpečení a dalším útokem na práva pracujících na tyto dávky. Lze také důvodně očekávat další kroky k přenesení odpovědnosti v oblasti sociálního zabezpečení z veřejných do soukromých rukou.

МИРОСЛАВ БЕЛИНА

СОЦИАЛЬНОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ В ВЕЛИКОБРИТАНИИ

Резюме

В правовом урегулировании социального обеспечения в Великобритании в последние десятилетия происходит острый конфликт между коллективистским пониманием социального обеспечения и пониманием либерального индивидуализма, и следует добавить, что этот конфликт происходит с установления консервативного правительства во главе с М. Тэтчер в ущерб коллективистскому пониманию. Указанный подход, столь явный в прошлые годы, представляет собой сокращение пособий социального обеспечения и посягательство на права на эти пособия, сопровождается подчеркиванием контроля за мошенничеством и злоупотреблением пособиями вместе с необходимостью обеспечить заинтересованность работников в правах посредством сокращения пособий. Конфликт между индивидуалистским и коллективистским подходом в области социального обеспечения находит свои самые разнообразные формы во взаимоотношении задач двух основных форм социального обеспечения в Великобритании, т. е., государственного и частного обеспечения.

Государственное обеспечение регулируется законодательством, действующим на всей территории Соединенного Королевства Великобритании и Северной Ирландии. Государственное обеспечение является в принципе единообразным и покрывает всю систему социального обеспечения, по своему личному диапазону затрагивая хотя бы

в теоретическом плане всех граждан. Основная черта государственного социального обеспечения состоит в том, что оно обеспечивает право на пособия в минимальном размере. Пособия, предоставляемые за счет государственного социального обеспечения, принципиально не учитывают зарплата работника до социального события, они не определяются процентными с его заработной платы, как это имеет место, напр., в чехословацкой системе социального обеспечения.

Суммы определяются, как правило, в твердо установленном размере, в лучшем случае в нескольких тарифных ставках, в соответствии с доходными тарифными зонами. У работников, имеющих право только на пособия государственного социального обеспечения, в случае социальных событий (как, напр., безработица, болезнь, материнство, старость, и т. п.), имеет место, как правило, резкое сокращение доходов и уровня жизни вообще.

Для частного обеспечения характерно, правда, что оно, как правило, регулирует право на пособия обеспечения на случай болезни и пенсионного обеспечения, однако, в одинаковой степени для него характерно также то, что оно далеко не покрывает всех работников. По крайней мере 30 % работников, работающих полное рабочее время, имеет право на получение лишь минимальных сумм государственного обеспечения (в отношении работников, работающих на полное рабочее время, положение гораздо хуже). Кроме того существует значительная разница в уровне частного обеспечения между отдельными профсоюзами и группами трудящихся.

Выгоднее всех, с самым широким личным диапазоном, обеспечены служащие („white collars“), за ними следуют техники, квалифицированные рабочие и хуже всех обеспечены, а также с наименьшим личным диапазоном (или же с наибольшим числом необеспеченных) неквалифицированные рабочие. В численности участников частного социального обеспечения проявляется одна из характерных черт трудового права и социального обеспечения в Великобритании, то есть, дискриминация женщин.

MIROSLAV BĚLINA

SOZIALE FÜRSORGE IN GROSSBRITANNIEN

Resümee

Bezüglich der sozialen Fürsorge in Großbritannien verläuft in den letzten Jahrzehnten ein scharfer Konflikt zwischen dem kollektivistischen Verständnis der sozialen Sicherstellung und der Auffassung des liberalen Individualismus, wobei hinzugefügt werden muß, daß dieser Konflikt seit dem Antritt der konservativen Regierung unter dem Vorsitz von M. Thatcher sich zuungunsten des kollektivistischen Verständnisses abspielt. Dieses Herantreten an das Problem, das sich in den vergangenen Jahren durchgesetzt hat, bedeutet offensichtlich eine Kürzung der Leistungen der sozialen Fürsorge und den Angriff auf die Anrechte auf diese Leistungen, der begleitet wird durch die Betonung der Kontrolle von Betrugereien und Mißbrauch der Leistungen, zusammen mit dem Erfordernis, das Interesse der Arbeitenden am Anrecht auf diese Leistungen vermittelt deren Kürzung sicherzustellen. Der Konflikt zwischen der individualistischen und der kollektivistischen Einstellung auf dem

Gebiet der sozialen Sicherstellung nimmt seine buntesten Formen in bezug auf die Aufgaben der beiden grundlegenden Arten der sozialen Sicherstellung in Großbritannien an, nämlich der staatlichen und der privaten Sicherstellung.

Die staatliche Sicherstellung ist durch die Legislative geregelt, die im ganzen Gebiet des Vereinigten Königreichs Großbritannien und Nordirland in Geltung ist. Diese staatliche Fürsorge ist grundsätzlich einheitlich, umfaßt das gesamte System der sozialen Sicherstellung und bezieht sich wenigstens in der Theorie, soweit es um den Personenkreis geht, auf alle Bürger. Grundlegender Zug der staatlichen sozialen Fürsorge ist, daß sie die Ansprüche auf Leistungen in minimaler Höhe sicherstellt. Die aufgrund der staatlichen sozialen Fürsorge gewährten Leistungen entsprechen grundsätzlich keineswegs dem Verdienst des Werkstätigen vor dem Ereignis, das sich sozial auswirkt, und werden nicht mit einem bestimmten Prozentsatz seines Verdienstes festgesetzt, wie es z. B. in der sozialen Fürsorge in der ČSSR üblich ist.

Diese Leistungen werden in der Regel in einer bestimmten, fix festgesetzten Höhe, bestenfalls in einigen, nach Einkommensgruppen abgestuften Tarifen ausbezahlt. Bei Werkstätigen, die nur auf die Leistungen der staatlichen sozialen Sicherstellung angewiesen sind, tritt bei Ereignissen, die soziale Folgen haben (wie z. B. Arbeitslosigkeit, Krankheit, Mutterschaft, Invalidität, Alter u. ähnl.) in der Regel eine empfindliche Senkung der Einkünfte und des Lebensniveaus überhaupt ein.

Für die private Sicherstellung ist zwar charakteristisch, daß die Leistungen an Krankengeld und Altersrente in der Regel verhältnismäßig weit über den Rahmen der staatlichen Sozialfürsorge hinausgehen, jedoch ebenso charakteristisch für sie ist, daß sie bei weitem nicht alle Werkstätigen umfaßt. Mindestens 30 % der Beschäftigten, die ganze Arbeitszeit hindurch arbeiten, sind bloß auf die minimalen Leistungen der staatlichen Fürsorge angewiesen (soweit es um Werkstätige geht, die nicht die volle Arbeitszeit hindurch arbeiten, ist ihre Situation unvergleichlich schlechter). Außerdem existieren erhebliche Unterschiede im Niveau der privaten Sicherstellung zwischen den einzelnen Gewerkschaftsverbänden und Gruppen der Werkstätigen.

Am vorteilhaftesten und im weitesten personellen Umfang sind die Beamten („white collars“) sichergestellt, dann folgen Techniker, qualifizierte Arbeiter und am schlechtesten und auch im geringsten personellen Umfang (bezw. mit der größten Zahl von überhaupt nicht Versorgten) sind die unqualifizierten Arbeiter sichergestellt. In der Zahl der an der privaten sozialen Sicherstellung Beteiligten fällt auch einer der typischen Züge im Arbeitsrecht und der sozialen Fürsorge in Großbritannien auf, nämlich die Diskriminierung der Frauen.

ACTA UNIVERSITATIS CAROLINAE

IURIDICA 6/1987

Redakční rada: prof. JUDr. Antonín Růžek, CSc. (předseda),
doc. RSDr. Ján Gronský, CSc. (místopředseda), JUDr. Karel
Malý, CSc. (tajemník), doc. JUDr. Stanislav Drobník, CSc.,
prof. JUDr. Jaromír Kincl, DrSc., prof. JUDr. ing. Eduard
Kučera, DrSc., doc. JUDr. Vladimír Němec, CSc., doc. JUDr.
Miroslav Potočný, DrSc., prof. JUDr. Jiří Švestka, DrSc.,
JUDr. Rudolf Vokoun

Vydala Univerzita Karlova, Praha
Prorektor-editor prof. RNDr. Václav Prosser, CSc.

D Obálku navrhl Jaroslav Příbramský
Graficky upravil Antonín Chmel

Dáno do tisku 24. 6. 1987

Vytiskl Tisk, knižní výroba, n. p., Brno, závod 1
Vydání 1. Náklad 550 výtisků Brož. 10,— Kčs

46 018

Brož. 10,— Kčs